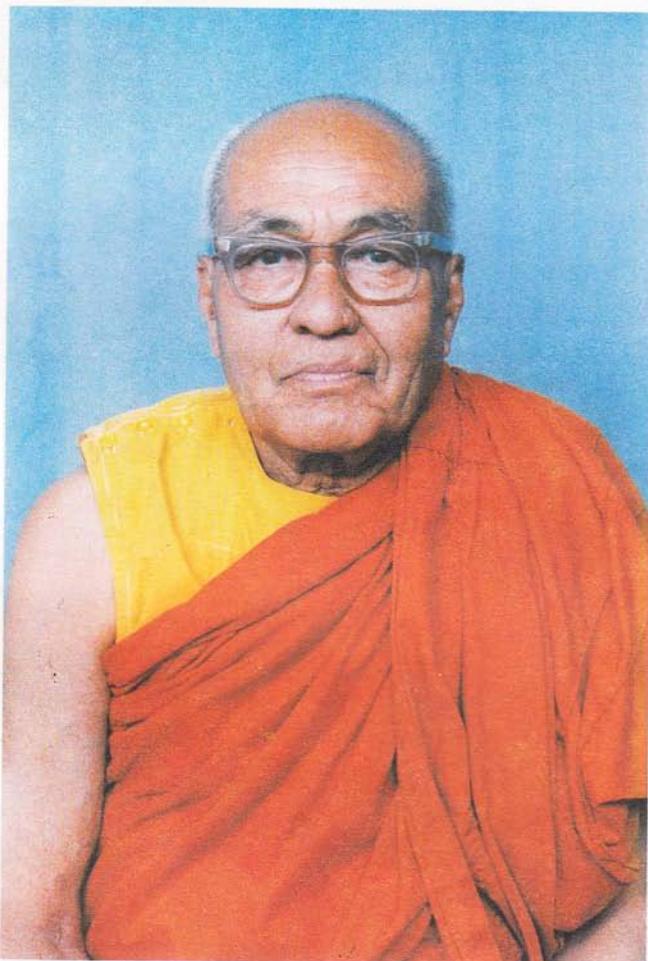

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स !

आणण्डु भूमि

(नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका)

दिवंगत पूज्य मिश्र ग्रहानान ग्रहात्थपिर

वर्ष २२ अक्टूबर २०५२ ईव्रपूर्णिमा, बु. च. २५२९ ईव, इ.स. १९९६ अप्रिल

पूर्जु मिश्र नाथनान नाथस्थविरको अन्तिम विश्रान श्रीकृति विहार, कृतिपूरा

पूर्जु मिश्र नाथनान नाथस्थविरको शवलाई आनंदकूटी विहार तर्फ लग्दै ।

आषाढ़ भाष्मि

(नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका)

वर्ष २३ अङ्कु ११-१२ | बुद्ध सम्वत् २५३६ (वि. सं., २०५२ फाल्गुन/चैत्र) संयुक्ताङ्क | होलि/ल्हुतिपूर्णिमा

प्रधान सम्पादक
भिक्षु कुमार काश्यप
सम्पादकहरू
मुवर्ण शाक्य
बटुक्षण शमी
शष्टमुनि गुभाजु

★

व्यवस्थापक
भिक्षु शनिरुद्ध
सह-व्यवस्थापक
तीर्थनारायण मानधर
व्यवस्थापन सहयोगीहरू
तिरस्त मानधर,
मदनबहादुर तुलाधर,
सुरेण महर्जन

★

वितरण व्यवस्था
भिक्षु पञ्चामृति

★

विज्ञापन व्यवस्था
सङ्घरस्त शाक्य

★

कला व्यवस्था
स्वयम्भूरस्त वज्राचार्य
प्रकाशक

ग्रन्थकुटी विहारगुठी
आनन्दकुटी, स्वयम्भू,
काठमाडौं

फोन. २-७९४२०

बुद्धवचन

द्वूरंगम एकवरं असरीरं गुहास्थयं ।

ये चित्तं सञ्जयेसन्ति मोक्षमिति नारबन्धनं ॥

★ ★ ★ ★ ★

टाढा टाढासम्म एकलं विचरण गर्ने शरीरविहीन भई गुडामा बस्ने चित्तलाई बसमा राख्न सक्ने व्यक्ति मारको बधनबाट मुक्त हुन्छ ।

★ ★ ★ ★ ★

श्रावस्तीमा सङ्घरक्षित भन्ने एकजना भिक्षु थिए । उनको एउटा भानिजलाई पनि त्यही नाउं गरेर त्यसेंद्वारा उपसम्पदा दिलाई भिक्षु गराएको थियो । उपसम्पदा लिइसकेपछि उनी एक ठाउँमा वर्षावास बस्न गए । त्यहाँ तिनले २ बटा कपडा दान पाए । ती मध्ये एउटा गुहलाई भनेर चढाए । गुहले त्यो बस्त्र चीबर द्वारा भइरहेका एकजनः भिक्षुलाई दिन भने । गुहको कुरा बुनी रिसाएका उनको बनमा कल्पना भयो—“आफनो वस्तु ग्रहलाई किन दिने । बह यो कपडा बेचेर त्यस बाट आएको पैसाले बाही किन्नेछु । त्यसले पाएको बच्चा बेवी पैसा कमाउनेछु । यसै गरी मसांग बैसा हुनेछ र अनि विवाह गर्नेछु । त्यसबाट एउटा बच्चा हुतासाथ बच्चालाई लिएर भ मामगुरु कही जानेछु । बाटोमा बच्चा कसले बोक्ने भन्ने कुराना स्वास्तीसेंग विवाद हुनेछ । त्यसबेला म स्वास्तीलाई पिट्नेछु ।” यस्तो कल्पना गरी गुहलाई हम्काइराखेको पहाले हिकार्दिंदा गुरुहो टाउकोमा लायो । यसै लाजले भारयो । यो कुरा बुद्धकहाँ पुरदा बुद्धने भन्नुभयो—“टाढा-टाढा एकलं विचरण गरी रसरंगमा भूल्ने चित्तलाई कज्याउन सके लाजमर्दी वाम गर्नुपर्ने छैन । त्यसेबेला बुद्धले यो गाथा बताउनु भएको थियो ।

धार्मिक क्षेत्रमा पदलोलुपता

धर्म भनेको मानवमात्रको हितको लागि हो भन्ने कुरामा कुनै पनि धर्मग्रन्थमा विवाद रहेदैन । अज्ञ यस-धर्मदा माथि जाने हो भने प्राणीमात्रको हित नै धर्मको लक्ष्य हो । धर्मग्रन्थ सूजना गर्ने मानिस नै भएकोले मानिसको हित नै बढी धर्मग्रन्थमा उल्लेख छ । मानिसको हित हुने कार्यको व्याख्या भिन्नाभिन्नै गरिएकोले धर्म पनि भिन्नाभिन्नै देखिएको छ । यही भिन्नाभिन्नै व्याख्याको आधारमा सम्प्रदायको सूजना भएर मानिस साम्प्रदायिक बच्च पुगेको छ । साम्प्रदायिक बजासाथै मानवहित भन्ने कुरा हटेर सम्प्रदायको हिततिर लागेको भन्ने स्पष्ट हुँछ । आज धर्मको नाममा हत्या र आपसी मतभेद रहेको ठाउँ ठाउँमा पाइन्छ । प्रसली रूपमा धर्मको खोजी गर्ने हो भने व्यसरी हत्यालाई प्रोत्साहित गर्ने राष्ट्रमा तै मानवधर्म रहेको हुँदैन । यस्तो कुरा स्पष्ट रहेदा रहेदै पनि मानव अधिकारको कुरा व्यापक रूपमा सुन्नमा आइरहेको छ । मानवको कर्तव्यलाई नियालीकन मानव अधिकारको व्याख्या गर्नु मानव पक्षको अवहेलना भएको हुनेछ । धार्मिक क्षेत्रलाई आज अस्तो कुरामा चासो कम हुँदै गइराखेको देखिन्छ । पूजा, होम, परिताण, जात्रा आदि धर्मको माध्यम मानिएको युग आज केही देशमा चलेको छ भने ईश्वर नै सबैको नियन्ता भनी ठूलठूला वैज्ञानिक उन्नति गरेका देशमा पनि विश्वाल बढेको अक्ति-भाव व्याप्त भएको छ । धर्मको नाममा सम्बुद्धसंस्था

ध्यापच्याप्ती खोलिएका छन् । प्रत्येक सम्बुद्धमा एक न एक प्रकारले अध्यक्ष रहेका छन् । व्यक्तिगत फाइदा प्राप्त हुने धार्मिक सम्बुद्धसंस्थामा अध्यक्ष वा अरु विदाधिकारी बनी आफूलाई ठूलोमा गत लगाउने इच्छा भएका व्यक्तिहरू आज धेरै देखापरेका छन् । धार्मिक क्षेत्रमा चुनावको प्रथाले यसलाई प्रष्ट पार्दछ । बराब मानिस अध्यक्ष नहोस् भनी चाहेर रास्तो मान्छे पदाधिकारी रहोस् भन्ने हेतुले गरिने चुनाव रास्तो भए तापनि धर्मको उद्देश्यलाई यसले बाधा दिएको कुरा भने धार्मिक रूपमा नै विचार गर्नुपर्ने कुरा हुन आउन्छ । आजकल धर्ममा राजनीति, व्यापार र धूतनीति धुसेको धार्मिकग्रन्थमा उलिलिति धर्मको व्याख्या गर्दा छर्चिन आउन्छ । मानवहितभन्दा मानवधात हुने व्यवहार, धार्मिक नेताहरूमा देखियो भने संसारमा धर्मको परिभाषा नै नयाँ नयाँ भएर आउने हुन्छ । व्यक्तिपिछे धर्मको परिभाषा फरक फरक हुँदै आइरहेको छ । यो युगले ल्याएको कुरा हो तर पुराना धर्मग्रन्थ भने जपूकात्यूँ रहेको पवि पाइन्छ । धर्म प्रयोगद्वारा हुने हुँदा यसमा पदको कुरे रहेदैन तर आज प्रयोगको वास्तै नमरी चुनावमा चुनेर नेता बनाउँन्छन् र चुनिएर नेता बन्दछन् । यसले धर्मको अवमूल्यन गरेको छ । वास्तवमा धार्मिक क्षेत्रमा पदलोलुपतालाई प्रोत्साहित गरिनु हुन, गुणको कदले स्वतः पद ग्रहन गराइने हुनु जरूरी छ ।

महामौद्गल्यायन—एक चर्चा

कृष्णकुमार प्रजापती

नगदेश बुद्ध विहार

मोद्गल्यायनको जन्म राजगृह नगरको नजिकको गाउँ ‘‘कोलित’’ मा वैभव सम्पन्न धनी जेष्ठ ब्राह्मणको धर्मपत्नी मोगलीको कोखबाट सारियुव (उपतिस्स) स्थ-विर जन्मेके दिनमा भएको थियो । उनकी मातालाई “मगलानी” पनि भनिन्छ । मोद्गल्यायनका आमा-बाबुले उसको नामकरण जन्म ग्रामको नामबाट नै “कोलित” भनी उच्चारण गरेका थिए ।

राजगृह नगर नजिकका द्वयग्राम ‘‘नालक’’ र ‘‘कोलित’’का नाम चलेका वैभवशाली धनी व्यक्तित्वहरू वंगत राजगृह नगर नजिकका द्वयग्राम ‘‘नालक’’ र ‘‘कोलित’’ का नाम चलेका वैभवशाली धनी व्यक्तित्वहरू वंगत र जेष्ठ ब्राह्मणहरू बीच सातपुस्ता अधिदेवि आओ मैती सम्बन्ध र बाणिज्य सम्बन्ध विकसित भै आएको थियो । त्यसको फलस्वरूप बाल्यकालदेवि नै उपतिस्स (सारियुव) र बोलितको बीचमा धनिष्ठ मित्रता रहन गयो र एउटै सोच र विचारमा एकावद्ध हुन पुगे । मनुष्य भै जन्मेको सार उठाउनुपछ, दुलंभ मनुष्य चोला (दुलभ च मनुस्त) को सदुपयोग गर्नुपछ, ध्यर्थमा खेर फाल्नु हुँदैन । तसर्थ मुक्ति प्राप्ति खातिर मोक्ष हासिल गर्न गृहस्थमा रही, बसी गर्नु कठीनप्रायः छ । यो गृह त्यागबाट सुगम छ, सरल सहज सम्भव छ । उक्त श्रद्धान र अठोटमा दृढ़चित्त र श्रद्धावल उत्थान गरी एउटै राय र सोचबाट अभिप्रेरित भै उपतिस्स र कोलितले गृह त्याग गरी यादा आरम्भ मरे । घूम्दै फिर्दै उनीहरू दुर्ब सञ्जय परिव्राजकको आधममा पुगी बहाँको शिष्पत्र ग्रहण गरे । बहाँसँग भएका जति ज्ञानार्जन गरी सक्छ पनि जीवन-मुक्तिको रस पान भेटाउन नसक्ने महेश्वर भएपछि पुनः दुई जना बीच सल्लाह गर्न थाले । गुह सञ्जय परिव्राजकसँग भएका जति ज्ञान हासिल गरिसके, अब त्यस ज्ञानबाट मुक्ति प्राप्त हुँदैन, फेरि अर्को बाटो लाभनुपयोग ।

दुर्ब जना भट्टे जसले पहिले अमृत ज्ञान (सत्य) प्राप्त गर्न सक्यो, त्यसले अरुलाई बताउनुपछ । यही नै प्रतिज्ञा भयो हात्रो भनी दुर्बजना आ-आफना बाटो लागे । त्यतिकैमा उपतिस्स परिव्राजकले आफूले कहिल्यै नदेखेको र नभेटेको श्रमणबाट प्रभावित भै त्यसको पछि पछि लाभदै त्यो अमणको भिक्षाटन पश्चात् भोजन गरिसकेपछि विस्तारै विनयपूर्वक उपतिस्स ‘परिव्राजकले सोडन थाले, ‘‘तपाईँ को हुनुहुन्छ ?’’ तगाईको शास्ता को हुनुहुन्छ ? तपाईँ कुन धनं र सिद्धान्त मान्नुहुन्छ ?’’ भनी भगवान् तथागत बुद्धको प्रथम पञ्चभद्रवर्गीय भिक्षुहरू मध्येकै सबभन्दा कान्छो अमण अस्सजित (अश्वजित) संगको सोधाइमा बहाँको प्रत्युत्तर थियो- ‘मेरो नाम अस्सजित हो, मेरो शास्ता सूगत बुद्ध हुनुहुन्छ र म बहाँकै धर्म र सिद्धान्तलाई अप्नाउँदछु । म भर्खर भर्खर मात्र बहाँको धर्ममा लागेकोले विस्तृत व्याख्या त गर्न सकिन्दै, तर संक्षेपमा केही बताउन सक्छु, भनी निम्न गाथा भन्नुभएको थियो:-

“ये धर्ममा हेतुप्रभवा, तेसं हेतु तथागातो आह । तेसं च यो निरोधो, एवं वादी महासमणो ।

अर्थात्, जति पनि धर्महरू छन् तो सबै हेतु (कारण) बाट उपत्यक हुन्छन्, त्यो हेतुबारे तथागत बताउनुहुन्छ । त्यसको निरोधको (विमाश) को मार्गहरूबारे बहाँ बताउनुहुन्छ । महाअमण यही सिद्धान्त मान्नुहुन्छ । यसरी उक्त गाथाबाट प्रभावित भै खुगी भएर आपनो मित्र कोलितलाई आफूले अमृत ज्ञान पाएको कुरा व्यक्त गरेका थिए । दुर्बजनाले आपनो गुह सञ्जय परिव्राजक कहाँ गई अमृतज्ञान (सत्य) प्राप्त गरेको जानकारी गरी इच्छुक सबैलाई लिई बुद्धको शरण परेका थिए । भगवान् बुद्धले उपतिस्स र कोलित लगायत सबैलाई बुद्ध, धर्म र तत्त्वमा दीक्षित गरेका थिए र उपतिस्स र

कोलितलाई उनीहरूको कर्मठता, दक्षता, क्षमता, कार्यकुशलता, शीष, व्यवहार, सहनशीलता, सहिष्णुता र खुबी-लाई मध्यनजर गरी भगवान् बुद्धले] उनीहरू द्वयलाई 'अग्रश्रावक' अर्थात् प्रवान शिष्यको पदबी दिएका थिए। उपतिसलाई भिक्षुसङ्घमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा कार्य सकेपछि उसको माताको नाम अल्कने गरी "सारिपुत्र" र कोलित पश्चिमाजकलाई "मोदगल्यायन" नामकरण गरेको पनि पालि साहित्यमा स्वणक्षिरमा अञ्जुत गरेको पाइन्छ। भगवान् बुद्ध पश्चात् धर्मोपदेश गर्नेमा सिपालु र कुशल धर्मोपदेशकमा प्रथमतः सारिपुत्र र द्वितीयमा मोदगल्यायन पर्न आउँच। त्यसेले भगवान् बुद्धले सारिपुद्लाई प्रथम 'धर्म-सेनापति' र मोदगल्यायनलाई दोश्रो धर्म सेनापतिको दर्जामा अग्रस्थान दिएका थिए। यसरी अग्रश्रावकको दर्जा प्रदान गरेको बेलामा भिक्षुसङ्घमा गाई-गुई न चलेको बनि होइन। तथागतले पनि मुख हेरेर काम गर्नुहुँदो रहेछ, पक्षपात गर्दोरहेछ भनी विशेष स्वर गुंजायस भएको पाइन्छ। त्यसमा भगवान् ने [यथार्थ चित्रण र व्याख्या विश्लेषण गर्नुभएपछि उक्त गुंजाइस सेलाएको घटना पालि साहित्यमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसको अर्थ यो हो कि भिक्षुसङ्घमा पूर्ण प्रजातान्त्रिक अभ्यास गर्न पाइदौ रहेछ।

सारिपुत्र चार आर्यसत्यारे उपदेश गर्नेमा, अध्ययन अध्यापन गर्ने गराउनमा र सम्भाउनमा विशेष समर्थवान् व्यक्तित्व हुनुहुँथ्यो भने मोदगल्यायन स्थविर आपनो ऋद्धिप्राप्तिहायं नियमदारा शिक्षा प्रदान गर्नेमा विशेष निपूर्ण व्यक्तित्व हुनुहुँथ्यो। भगवान् बुद्धको उपदेश आ-आपने तरिका र शैलीद्वारा विशेष तबरले शिक्षा दिन सबै व्यक्तित्वहरू भएकोले सारिपुद्लाई दायीतर्कको अग्रस्थान र मोदगल्यायनलाई बायाँ (दब्रे) तफ्को अग्रस्थान दिएको कुरा बुद्धवंश अट्ठकथा लगायत अन्य पालिसाहित्यमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। मोदगल्यायन स्थविरले आपनो ऋद्धिवलद्वारा आपनो रूपलाई चाहे जस्तो गरी परिवर्तन गर्न सक्नुहुँथ्यो। वहाँले आपनो ऋद्धिवलद्वारा अर्को दोस्रोलोकमा पदापांण अनंसक्नुहुँथ्यो। वहाँले बेलावडतमा देवलोक, इश्वरलोक, ब्रह्म-

लोक जस्ता लोकहरूमा आपनो ऋद्धिवलबाट पुग्नुभएको पालिसाहित्य जीवितै छन्। त्यसेले मोदगल्यायनलाई "अन्य लोकको यात्री" पनि भन्ने गरिएँथ्यो। एकपल्ट भगवान् बुद्धले आपनो मातालाई अभिधर्मको उपदेश गर्न तावर्तिस लोक जानुभएको बेलामा पनि मोदगल्यायनलाई लिएर जानु भएको थियो र तथागत फक्किसकेपछि पनि मोदगल्यायन स्थविरले त्यहाँका मानिसहरूलाई उपदेश दिएका थिए। भन्ने कुरो [धर्मपद अट्ठकथामा वर्णन गरेका थिए। मोदगल्यायन स्थविरको क्रहिदवलमा सब-भन्दा बढी विशेषता भए जस्तै ज्ञानमा पनि सारिपुत्र अन्दा कम्को थिएन। भगवान् बुद्धको यी दुईजना प्रधान धर्मसेनापतिहरू जो कसैको जुनसुकै स्तरको प्रधनको उत्तरहरू क्रमैसित र विस्तृत रूपले विशद्व्याख्या विश्लेषण गर्न सबै खालका व्यक्तिहरू थिए। भन्ने कुरा दीर्घनिकाय अट्ठकथामा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

तथागत बुद्धका यी द्वय अग्रश्रावकहरूमाथि पूर्ण विश्वास र बढी आस्था भएको कारणले भिक्षुसंघलाई सदा पवित्र बनाउन र राख्न पूरा अधिकार दिई सारा संघको उत्तरदायित्व र जिम्मेदारी सुभिन्नुभएको थियो।

मोदगल्यायन स्थविर भिक्षु भएको एक सातामै भाग देशको "कल्लवाल" गाउँमा बसिरहेको बेलामा "पचलायमान सूत्र" को उबदेश सुनी "अरहत" भएका थिए। मोदगल्यायन स्थविरमा विशेष अध्डा राख्ने भिक्षुहरूमा तिष्य, बड्डमान र पोट्ठिल मुख्य थिए भने सारिपुत्र स्थविरमा श्रद्धा राख्नेमा कोसिय, कंधित्रि, चुल्सारि, बनवासिक, तिष्य, संकिञ्चन र सरभू थिए।

राहुलको ब्रवज्यामा धर्मको विशेषज्ञ सारिपुत्र उपाध्याय बन्नुभएको थियो भने मोदगल्यायन स्थविर उनको आचार्य बन्नुभएको थियो। पालिसाहित्य "सुविनिपात" मा भौदगल्यायन स्थविर एक ठाउँमा राहुलको कर्मचाराचार्य बन्नुभएको उल्लेख छ।

भगवान् बुद्ध गोशूर्ण शालवनमा विहार भएको बेलामा उक्त शालवन [शोभायमान बन्न गएको कारण तथागतसँग सोधनी (प्रधान शिष्यहरूद्वारा) गर्दा तथागत त्यसको सम्पूर्ण यथार्थ कारण मोदगल्यायन हो र थिए,

भनी उत्तर दिनुभएको थियो । उक्त कुरा गोसिंग-
सुत्त-मजिष्ठम निकायमा चर्ची गरेको वाइँच्छ ।

महामीद्गल्यायायनको शरीर वर्ण नीलो कमल (Blue Lotus) समान रहेको थियो भनी बुद्धबंशमा उल्लेख गरेको रहेछ । ह्यसंले आजपनि मित्रराष्ट्र बौद्ध बुलुक-श्रीलङ्कामा वहाँको प्रतिमा निर्माण गर्दा नीलो रंग (Blue-colour) कै प्रयोग गर्दछन् र नीलो रंगले शोभायमान गरी छाएर वहाँको प्रतिमा निर्माण गर्ने प्रचलन अथापि छँदैछ ।

बुद्धकालीन त्यस्ता महापुरुष महामीद्गल्यायायनको हृत्या निगण्ठको मारचुटाईबाट भएको थियो । पापिष्ठ निगण्ठले धेरैपल्ट मीद्गल्यायनलाई एकलो पारी मार्न आएका थिए, वहाँको क्रहिदवल्ले गर्दा जार्न सकिएन । पछिलोपल्ट आफ्नो अवसानकाल पनि आइयेको र

पूर्वजुनीको कर्मविपाकको फल भोग्ने पर्ने कुरा समापत्ति ध्यायबाट थाहा पाई निगण्ठको मार चुटाई खाएर, हड्डी ढुक्का टुक्का सबेत भइकन पनि सकि नसकि भगवान् बुद्ध बिहार गर्नुभएको स्थानमा पुगी छतिमपल्टको दर्शन गरी कार्तिक महिनाको ओंशीको दिनमा आफ्नो देहलीला समाप्त गरी निर्बाण हासिल गर्नुभएको थियो— महामी-द्गल्यायन स्थविरले । यसरी एकैदिनमा रात्रगृह नगरको समीपका नालकर कोलित गाउँमा जन्मनुभएका एकमना बिघार सोच भएका प्रतिभाशाली ऐतिहासिक महापुरुषको देहावलान दुई साता फरक पारी भगवान् बुद्धको भ्रन्तिम दर्शन गरी निर्बाण पदबी प्राप्त गर्नुभएको पालि साहि-ध्यमा उल्लेख गरेको पाइँछ र उक्त बाहित्यहरू अहाँ मीजुद रहेका छन् ।

(भजन)

मद्य त्यागनु अति उत्तम

— भिक्षु शाक्यनन्द

भो ! भो ! प्रियजन । रक्सी जाँड आदि,
कोटि विन्धी छाड्ने गरी ।

अच आदि नकुहिकन, जाँड-रक्सी आदि पाँडेनौं हामीले,
जाना- जानी अन्न विगानै काम,
कहिलेपनि गर्देनौं हामीले ।

जाँड-रक्सी पिउने लोभ भएसम्म, झगडा खाली हुदैने,
झगडाको बीउ भएसम्म, हामी मुक्ति कहिलेपनि पाँडेनौं ।

दही, दूध र चिया छँदै छ यहाँ, मद्यागान भसल हुँदैन ।

मद्यापान पिउने कुनै पनि धर्ममा, शास्त्र साक्षि कर्तैनै छैन ॥

भ्रान्ति यसमा यदि भएको भा, शुद्ध शास्त्रमा हेर्नप्यो है ।

शास्त्रमा 'षचशील' भएको छँदै, सत्य साक्षि संज्ञानु प्यो है ॥

शाक्यसिहको उपदेशानुसार, मद्यापान आवश्यक छैन ।

बनाउनु भो 'विटक' त्रीनवटा, ग्रन्थ साँक्षि छ हेरी हालौन ॥

दैत्यको ज्ञे स्वभाव हुने न हुँदा, निषेध गरेको सत्य नै हो ॥

त्यसैकारण जानीहरू सर्वैले, मद्य त्यागनु अतिउत्तम हो ॥

— अनु दित्यरस्त तुलधर

आजका बौद्धदर्शनहरू हिजोको बुद्धधर्मको रूपान्तर (महायानको व्यापक भूटनीतिमा आधारित)

-पुरुष शाक्यवंश

बुद्धको शिक्षामा धर्मको आडवाट केवल समाज र राष्ट्रमा सुव्यवस्था स्थापना गरी जनजीवन सुव्यवस्थित गर्ने सीमित लक्ष्यमात्र नभई एक जन्मपछि आर्को र आर्को जन्मजन्मान्तरमा निरन्तर नाना दुःख भोग्दै आएको जन्ममरणलाई नै मुक्ति दिलाउने अथवा निवाणिसम्प पुन्याउने महान् उद्देश्यको शिक्षा भएको छ । येरवादवाट अलग भएका विभिन्न सम्प्रदायहरूले हुँचवाट मुक्त हुने अर्हत् पद प्राप्त गर्न सकेन अथवा चाहेन यो एउटा बेर्ले प्रश्न हो । यथार्थमा हेनै हो भने येरवादवाट अलगिएका एक दुई अपवादवाहेक कुनैपनि भिक्षुहरूले अर्हत्व लाभ गर्न सकेन । यसैकारण बुद्धने प्रत्यक्षरूपमा शिक्षा दिनु-भएको आर्थग्राहाङ्गिकमार्गबाट उपलब्ध हुने अर्हत्व केवल शुद्ध येरवादहरू चाहेर वा नचाहेर बनि आफै एक-लौटी पेवा बन्न गयो । यस येरवादको एकाधिकार पेवालाई चुनौती दिने उद्देश्यले जनमानससमझ प्रत्यक्षरूपमा सर्व प्रथम बोधिसत्त्वको आगमन गराउने अथवा ग्रन्थक रचना गर्ने बैपुल्यवादी सम्प्रदाय नै रएको देखिन्छ । आयुष्मान् सारिपुत्र जबकम्म बौद्धइतिहास र बौद्ध संस्कृतिमा सर्वश्रेष्ठ प्रज्ञावान्को रूपमा छाइरहन्त तब-सम्प बैपुल्यवादीहरूले चुनौतीको रूपमा प्रस्तुत गरेको बोधिसत्त्वको यथोचित स्थान प्राप्त गर्न सक्ने छैना । ललिततितिस्तर ग्रन्थको उदयपछि उच्चेर आएको भक्तिवाद पछि जनसमक्ष प्रकाशमा आएको अन्ति सूक्ष्म शून्यवाद वैपुल्यग्रन्थ प्रज्ञापारमिशाको माध्यमबाट आवक्यानको एक अर्हत् भिक्षु सुभूतिद्वारा रूपम् बुद्धको अदेशप्रनुसार बोधिसत्त्व महासत्त्वहरूले आफ्ना आफ्ना प्रज्ञा पुष्ट गरी कसरी निवाणि प्राप्त गर्छ भन्ने आदेशब्रति आश्वर्य प्रकट गरी स्वयम् सारिपुत्रले बुद्धलाई बोधिसत्त्व र बोधि-सत्त्वको प्रज्ञा सम्बन्धमा आफूले कहिल्यै नदेखेहो र

नसुनेको भाव व्यक्त गर्यो । प्रज्ञापारमिताग्रन्थमा सारिपुत्रबाट बुद्धलाई उल्लेख गरेको यस भावबाट बोधिसत्त्वको बौद्धजगत्‌मा यसै ग्रन्थबाट आगमन भएको प्रष्ट देखिन्छ साथै बोधिसत्त्वको विषय स्वयम् बुद्ध-द्वारा नै प्रज्ञामा सर्वश्रेष्ठ घोषणा भरेको सारिपुत्रलाई छोडेर अर्हत् भिक्षु सुभूतिलाई आज्ञा दिएको कारणबाट आवक अर्हत् भिक्षुहरूको बीचमा सारिपुत्रभन्दा पनि सुभूति प्रज्ञामा बढी पारखी भएको भिक्षु दर्शाउनु यस प्रज्ञापारमिताग्रन्थबाट प्रयास भएको प्रष्ट देखिन्छ ।

यस सद्दर्मपुण्डरीकग्रन्थमा उल्लेख भएका विषयहरूमा बोधिसत्त्वहरू सारिपुत्रभन्दा प्रज्ञामा विशेष दबल भएको लापलापपछि गण्डण्यहरूग्रन्थमा पनि सारिपुत्र महास्थविरवाढ बुद्धद्वारा विशेष अवसरमा जेटवनविहारमा प्राणीन गर्नुभएका अद्भूत क्रदिहरू देखनसक्नुभएन । पछि उक्त क्रदि प्रदर्शन उच्च आवक भिक्षुहरूमध्येबाट केवल मञ्जुश्री बोधिसत्त्वको मदतबाट एक व्यक्ति सारिपुत्रले मात्र दर्शन गर्न सक्ने अवसर प्राप्त गर्यो । माथि उल्लेख भएका बैपुल्यवादी दर्शनहरू र पछि त्रिकास भएका महायानीग्रन्थहरूमा उल्लेख भएका सर्व घटनाका विवरणहरूमा एकै समयमा सर्व ग्रन्थहरू मिली सुनिश्चित र पूर्वयोजनाबद्ध सारिपुत्र महास्थविरको व्यक्तिगत जीवनको प्रज्ञामा बोधिसत्त्वभन्दा कम ज्ञान देखाउने अभिप्राय नदेखे पनि समय समयमा व्यक्ति विशेषले रचनुभएको बैपुल्यग्रन्थ र महायानीग्रन्थहरूमा उक्त सुनिश्चित पूर्वयोजनाले प्रेरित भएको पाइन्छ । यी पूर्वसुनिश्चित योजनाको सुख्य उद्देश्य महास्थविर सारिपुत्रबाट प्रज्ञामा सर्वश्रेष्ठ पदबाट चैन गर्दै आएको-लाई नै धमिल्याउने प्रयासमात्र हो । सारिपुत्र महास्थविर-

को चैनलाई धमित्याउने उद्देश्यले पछाडि आफूले प्रति-स्थापित गरेका बोधिसत्त्वहरूको चैन स्थापना गर्नु नै प्रमुख उद्देश्य भएको देखिए। यसरी वैपुल्यवादीहरू र ग्रन्थकारहरूको समय समयको प्रयासबाट जनसाधारण-को समक्ष अवश्य पनि सारिपुत्र महास्थविरको चैन धमिलिन गयो तर त्यसको साथमा समस्त बौद्धहरूको इतिहास र खास संस्कृति पनि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा धमिलियो। यस वैपुल्यवादीहरू र महायानीहरूको कार्बवाट न आफूले कल्पना गरेमनुरूप बोधिसत्त्व महासत्त्वकी माध्यमबाट कुनै सम्यक्सम्बुद्ध बन्न सक्यो न अहंत् नै।

यस सद्दर्म पुण्डरीकग्रन्थमा उल्लेख गरेमनुसार बुद्धमण्डलमा भाग लिनुभएका बोधिसत्त्वहरू र श्रावक भिक्षुहरूमध्ये श्रावक भिक्षुहरूले ज्ञान प्राप्त नगरेका सन्धायाभाष्य र उपायकौशल्य सम्बन्धमा हामी श्रावकहरूलाई बनि उक्त शिक्षाको प्रकाश गरिदिनुको निमित्त सारिपुत्र महास्थविरवाट बुद्धलाई बारम्बार याचदा गर्नु भएपनि बुद्धद्वारा उक्त ज्ञान प्रकाश गर्नुभएन। आखिर ५०० श्रावक भिक्षुहरू त्यस समामण्डलबाट उठेर गएपछि अहंत्व लाभ गरेको व्यक्तिले पनि सम्यक् सम्बोधि लाभ गर्न प्रावधान गर्नुपछि र बुद्धको उपदेशमा शंका गर्नुहुँ-देन भन्ने सन्धाया भाष्यको ज्ञान र चाहे मान्दूको होस् चाहे घातुको होस् र बालुवाको किन नहोस् बुद्धको सम्झनामा चैत्य, स्तूप र मूर्ति बनाउने व्यक्ति भविष्यमा अवश्य बुद्धत्व लाभ गर्नेछ। यतिमात्र होइन केटाकेटीहरूले खेल खेलेमा बालुवा र खुलोको स्तूप अथवा चैत्य बनाउँछ भने उनीहरू पनि भविष्यमा बुद्धत्व लाभ गर्नेछन् आदि बुद्धद्वारा उपाय कौशलको शिक्षा दिनुभयो। साथै एक पटक ‘नमो बुद्धाय’ भनी उच्चारण गर्ने व्यक्ति पनि कुनै जन्ममा बुद्धत्व लाभ गर्ने यस बुद्धयान बुद्धद्वारा शिक्षा दिएको कारण बुद्धयान जस्तो सरल र उद्धारबान अर्को यान र धर्म हुन सक्ला?

यस्तो उदार र सरल बुद्धयानको सन्धायाभाष र उपाय कौशल सिद्धान्त कुनै कुनै महायानी आचार्यहरू र लामाहरूले अर्थको अनर्थ बनाई बढाई चढाई श्रावकयानीहरू मात्र होइन, स्वयम् बुद्धद्वारा नै प्रजामा सर्वश्रेष्ठ घोषणा

परिएको अहंत् भिक्षु सारिपुत्रले समेत बुद्धयानको सन्धाय-धाष र उपाय कौशल बुझन सकेन भनी धर्म उपदेश गरिरहेको सुन्दा आश्वर्य लाग्छ कारण भगवान्को अग्र-शिष्य कहलिएको सारिपुत्रले दुझन नसक्ने विषय कसरी महायानी आचार्यहरू र लामाहरूले बैपुल्यसूक्तहरू र महायान ग्रन्थको विषेष अध्ययन गरेको कारण जानियो तर जनसाधारणले सारिपुत्र जस्तो महापुरुषले बुझन नपक्ने धर्म विषय कसरी जानिएला? यो विचारणीय विषय छ।

अर्को यस सद्दर्मपुण्डरीकग्रन्थमा उल्लेख भएको सन्धायाभाषा र उपायकौशलका विषयवस्तुहरू जस्तो अहंत् लाभ गरिसकेका अहंत् भिक्षुहरूले पनि सम्यक् सम्बोधि लाभ गर्न प्रणिधान गर्नुपछि। त्वस्तै उपायकौशलको माध्यमबाट कुनैपनि वस्तुको माध्यमबाट बनाएको स्तूप। हरू पूजा गर्नुहरू र केबल एकबार नमो बुद्धाय भनी सम्बोधन गर्ने व्यक्तिले पनि कुनै जन्ममा बुद्धका लाभ गर्नेछ भनी बुद्धबादमा उल्लेख गरेको धर्मलाई सम्झौदा हिजो आज हात्रो समाजमा उभ्रेर आएको चाकरीप्रथा र कोसेलीको रूपमा धूसप्रथाको सम्झना भयो। बुद्ध जस्ता क्षीणाश्रव व्यक्तिलाई यस सद्दर्मपुण्डरीक ग्रन्थमा भगवान्को रूपमा आणनो सम्झनामा चैत्य र स्तूप बनाएर नमो बुद्धाय भनी अक्ति-भाब भरेको र नाना पृष्ठाहरू चढाएर पूजा गरेको मन पराउँछ भन्ने स्वार्थी प्राणी कहलिएका व्यक्तिहरूले आपनो गुणगान गरी चढाएको कोसेत्री अथवा धूस कसरी मन नपराउला? चाकरीप्रथा र सौधातको रूपमा ठूलाबडालाई धूस दिने प्रथा यसै सद्दर्मपुण्डरीक ग्रन्थबाट प्रेरित भई आएको समाजिक वकृति त होइन भनी शंका उपराका उद्दू कुनै अस्वभाविक जस्तो देखिँदैन।

यस लेखमा वैपुल्यवादीहरू र त्यस बादीहरूको ग्रन्थसम्बन्धमा धरेचर्चागरियो तर त्यस वैपुल्यवादीको उत्पत्तिसम्बन्धमा कुनै उल्लेख भएको छैन। यहाँ यस वैपुल्यवादीहरूको उदयसम्बन्धी केही चर्चा गर्नु बढी उपयुक्त हुने देखिए। महापण्डित रात्रुल सांस्कृत्यायनको भनाइप्रत्युम्बार वैपुल्यवादीहरूको निवास कहाँ र कुन

आउमाछ त्यो प्रष्ट र यकीनसाथ भन्न सकिएको छैन तर बहाँको भनाइयतुसार महासांघिकहरूद्वारामै पछिला अन्धक-निकायहरूको जन्म भएको अनुमान गरिएको छ कारण अन्धक साम्राज्यमा महासांघिकहरूको निकं प्रचार प्रसार भएको पाइन्छ । यसे प्रवार प्रसारको कार्यबाट नै दृष्टि अन्धक सम्प्रदायको उत्पत्ति भएको द्वनुपर्छ । यसे अन्धक सम्प्रदायबाट विभाजन भएका पाँच सम्प्रदायहरू मध्ये वैपुल्य सम्प्रदाय पनि एक सम्प्रदाय हो । यसबाट प्रष्ट हुँदै कि यस वैपुल्य सम्प्रदायको उत्पत्ति महासांघिक सम्प्रदायबाट नै भएको हो । यो महासांघिक सम्प्रदाय समय परिस्थिति अनुसार भ्रति आवश्यक भएका केही अंगिधाहरूको माग गर्दै र दोस्रो संगायनमा भाग लिइरहेका

अहंत् भिक्षुहरूसम्म पेश गरेका थिए । अहंत् भिक्षुहरूबाट यी भिक्षुहरूको कुनै पनि मागलाई स्वीकार नगरी सीधा असहमति जनाएको कारणबाट आकोशित भई सदेप्रब्रह्म थेरवाद बौद्धब्राह्मबाट ग्रलग भई ढुङ्गे आक्षनो सम्प्रदाय खडा गरेको एक सम्प्रदाय हो । यस सम्प्रदायको प्रारम्भदेखि नै थेरवाद अहंत् भिक्षुहरूको विरोध गर्नु नै यस सम्प्रदायबाट को लक्ष्य भएको पाइन्छ । यसे सम्प्रदायको खास सरोकारबाट उत्पन्न भएका वैपुल्यवादीइरुबाट, अहंत् भिक्षुहरू र शावकयान अहंत् भिक्षुहरू विशद जवर-जस्ती अभियान सञ्चालन भएको यो वैपुल्यप्रन्थहरूप्रति आइचर्य प्रकट गर्नुपर्ने कुनै स्थान छैन । (क्रमशः)

प्रदूषण

- तेजकुमार बौद्धाचार्य
शाक्याश्रम, कपिलवस्तु

आजको विश्व, आजको युग, आजको मानवत
प्रदूषणले प्रपीडित ।

जल-प्रदूषण, वायु-प्रदूषण
ध्वनि-प्रदूषण, विचार-प्रदूषण ।

प्रश्न छ - सिर्जना र विनाशको
सत्य र असत्यका

पक्ष र विपक्षको
स्वार्थ र परमार्थको
नैतिकता र अनैतिकताको ।

मानिसले बाँचनुपन्थो र
अहलाई पनि बाँचन दिनुपन्थो ।

आकू सक्रिय हुनुपन्थो र
अहलाई पनि सक्रिय पानुपन्थो ।

नेपाललाई राख्ने हक्किउनुपन्थो,
बुद्धधर्मलाई बुझनुपन्थो,
सामव्यजस्यको बाटो लिनुपन्थो,
हरकैलामा दूबो पनि उमार्न सकिएला कि ?

भिक्षुसंघ सुदृढ कसरी हन सकला ?

भिक्षु श्रद्धानन्द

संघ वा संगठन भन्नाले दुई चार व्यक्तिहरूको समूह भन्ने बुझाउँछ । साधिक वा सामूहिक भावना भएका व्यक्तिहरूको समूहलाई संघ भनिन्छ । सामूहिक उद्देश्यको निमित्त काम गर्ने व्यक्तिहरूको समूह नै संघ हो । यसले समाजको उत्थान तथा विकासको लागि संगठितरूपले काम गर्दछ । बुद्धधर्ममा संघव्यवस्थाको विशेषता हुन्छ । बुद्धभन्दा अगाडि ठूलूला गण तथा गणाचार्यहरू यिए भन्ने कुरा ग्रन्थहरूमा उल्लेख भएका पाइँछन् । पूरण काश्यप, मकखबलि गोसाल, अजित केश कम्बल, पवृष्ठ वच्चायन संजयवेलटूपुत्त, निगाठनाथ पुत्त आदि जस्ता प्रसिद्ध गणाचार्यहरू बुद्धभन्दा व्यस्तक र बुद्धको संघभन्दा ठूला गण यिए तर बुद्धको संघ अल्प कालमै वृढि हुँदै गयो र बुद्धको बश कीर्ति पनि फैलिए गयो । यस्तो छोटो समयमै पुराना गणहरूभन्दा माथि उठ्नु र अभिवृद्धि हुनुको मूल कारण के हो भने बुद्धले समाजसंग सम्बन्ध राख्नुभयो र बहुजनको हित सुखको लागि विचरण गर्न उद्घोषण गर्नुभयो तर पुराना गणहरूको उच्चति हुनुको सद्गु जन जन अवनति हुँदै गए किन भन्ने तिनीहरू बडी परम्पराबादी भए र समाजको निमित्त केही धारणा अघि साने सकेनन् । त्यसकारण बुद्धधर्म धर्ममात्र नभई समाजसेवा पनि हो ।

आजभन्दा २६९६ वर्षाङ्गाडि नेपालको दक्षिण पश्चिम तराई कपिलवस्तु र देवदहको बीचमा अवस्थित लुम्बिनीवनमा शुद्धदोन योग्यता र महामायादेवी बाट जन्मनुभएका मिथिदार्थ कुमारले मनुष्यहरूलाई मांसारिक दुखबाट मुक्त हुने उपायको खोजी गर्न २६ वर्षको उमेरमा अभिनिष्करण गर्नुभयो । बोधगयाको उच्चवेल बनमा अति दुःख कष्ट भोगेर बनि जान प्राप्त भएन र अतरमुख भै अन्तमा बोधिगयाको बोधिवृक्षमुर्ति बजामनमा बस्नुभई गवेषण गर्दै आफै अनुभव गर्नुभएपछि वैशाखदूषिमाको रातमा बहाँ सिद्धार्थ कुमारले बोधि-

जान लाभ गर्नुभयो । त्यसपछि बहाँको नाम बुद्ध रहयो । बहाँ संसारको दुःखको बोध गर्नुभएका महापुरुष हुनुभयो ।

बहाँले यो अमूल्य अमूतमय ज्ञान ऋषिपतन मूगदावन सारनाथमा बसिरहेका पञ्चवर्णीय भिक्षुहरू कौण्डन्य, वृष्णि, भद्रिय, महानाम र अस्सजितलाई आषाढपूर्णिमाको दिनमा प्रथम उपदेश दिनुभयो र धर्मचक्रवर्तन गर्नुभयो । भगवानको उपदेश सुनेर कौण्डन्यको धर्मचक्रु खुल्यो र उनले भगवानसंग प्रब्रज्या मामेर उपसम्पन्न भिक्षु भयो । यस्तै प्रकारले वृष्णि, भद्रिय, महानाम र अस्सजित पनि उपसम्पन्न भिक्षु बनाउनुभई भिक्षुसंघ पनि स्थापना गर्नुभयो र सोही आषाढ पूर्णिमादेवि सारनाथमा वर्षाबाट बस्नुभयो । ऋषिपतन मूगदाव सारनाथमा तीन महिना वर्षाबाट थूरा भै पवारणा गर्दासम्ममा भगवान् बुद्धसहित लोकमा अरहत् एक सट्ठी जना पुगे ।

अनि भगवान्ले आफूले प्राप्त गर्नुभएको धर्मको प्रचार गर्नको लागि भिक्षुहरूलाई आदेश गर्नुभयो । भिक्षुहरू हो ? बहुजनको हितको लागि बहुजनको सुखको लागि, लोकमाथि दया गर्नको लागि देवताहरू र मनुष्यहरूको प्रयोजनको लागि, द्वितीको लागि, सुखको लागि विचरण गर । एक ठाउँमा दुइजना सैंग नजाओ । हे भिक्षुहरू हो ! आदिमा कल्याण हुने, मध्यमा कल्याण हुने, अन्तमा कल्याण हुने यस धर्मको उपदेश गर । अर्थसहित, व्यञ्जनसहित केवल (अमित्र) परिपूर्ण, परिशुद्ध, ब्रह्मचर्यको प्रकाश पार । अल्पदोघबाला प्राणीहरू पनि छन्, धर्म श्रवण नगरले उनीहरूको हानि हुन्छ ।

यसरी भिक्षुहरूलाई गाउँ गाउँ, नगर नगरमा धर्म प्रचारार्थ पठाउनुभई आफू उच्चवेलतर्फ जानुभयो । भगवान् बुद्धले धर्म प्रचार प्रसारको लागि संघ बनाउनुपर्ने आबश्यकताको महेश्वर गर्न भै संघ निर्माण गर्नुभयो ।

संघका कार्य सुचारूहरूले अधि बढाउनु र संघलाई अनुशासित गर्न समय परिस्थिति विचार गर्नुभी नियम बनाउनु भयो जसलाई 'विनय' भनिन्छ । बहाँले जुन जुन बेला जस्तो जस्तो घटना घट्यो त्यसैश्रानुसार अनुभवको आधारमा विनय बनाउनुभएको हालीले त्रिपिटकबाट थाहा पाइन सक्छौं । त्यसेले 'विनय नामो संघस्स आयु' भनिएको छ । अर्थात् 'विनय भन्नु नै संघको आयु वा अस्तित्व हो ।' त्यसकारण 'संघ सुदृढ बनाउन विनयको रक्षा हुनुपर्छ ।'

भगवान् बुद्धले संघको धेरै प्रशंसा गर्नुभएको छ र संघलाई दिशेष महत्त्व दिनुभएको बौद्ध बाद् मयमा पाइन्छ । संघको पष्टाडि दृक्ति गौण हुँछ । 'सघ' भन्ने वित्तिकै बुद्ध प्रमुख समेत सबै आर्य शाक भिक्खुहरू त्यसैवित्र समाहित हुन्छन् । उदाहरणस्वरूप श्रद्धालु महाजन अनाथपिण्डिकले करोडौं धन खर्च गरी बनाएको विहार भगवान् बुद्धलाई दान दिनुभयो जसलाई बहाँले (बुद्ध) सांघिक अधिकारमा दान लिनुभयो । त्यस्त प्रकारले महारानी प्रजापति शीतमीले आफैले कपात फुकाई धामो बाटी, तात बुनी कपडा बुनेर वडो मेहनत र परिश्रम गरेर एक जोर चीबर बनाई बुद्धलाई चढाउने मनसाय राखी भगवान् बुद्धसँग वहाँले बुध द्वनुभन्दा आगाडि आपनो छातीको दूब्र पिलाई पालनयोषण गरी हुकाएको कुरा स्मरण गराउनुभयो र अनि धेरै परिश्रम लगाएर तयार गरेको चीबर एकजोर अनुकम्पा राखी स्वीकार गर्नुहोस् भनी प्रार्थना गर्नुभयो तर भगवान् बुद्धले आमापछि आमा हुनुभएकी प्रजापति शीतमीप्रति असीम कृपा राख्नुभई आपनो संघको अनन्त गुण सम्मी वहाँलाई बुझाई त्यस चीबरबस्त्र संघको सामूहिक पात्रमा दान दिन आज्ञा गर्नुभयो ।

गौतमी महारानीले भगवान् बुद्धलाई छोराको शरमा स्नेह गरेर वहाँलाई नै व्यक्तिगत दान दिन खोज्नु भयो केरि आग्रह गर्नुभयो- भगवान्, संघलाई बस्त्रको आव प्रयक भएन मसंग तास, सुती, रेसम आदिको बस्त्र छन् यो हजुरलाई चढाउन ल्याएको हो अनुकम्पा राखी स्वीकार गर्नुहोस् भनी केरि प्रार्थना गर्नुभयो तर यसरी तीम

पटकसम्म गरेको प्रार्थनाले पनि वहाँको सांघिक विचार-लाई केही विचलित गर्न सकेन । तथागत स्वयंले ग्रहण नै नगर्नुका साथै सांघिक पात्रको महत्त्व बुझाउनु भै त्यही नै पात्रमा राख्न लगाउनु के हामीलाई योभन्दा पनि माथिको वहाँको अनन्त संघ गौरव र सांघिक विचारको प्रमाण अर्को चाहिएला र ?

यस किसिमले वहाँले समाजको भौतिक निधिलाई सामूहिक बनाउने प्रमाण र पद्धति देखाउनुभई मानव आत्मा भूषिद एवं नैतिक शिक्षाको निमित्त विशेष जोड दिनुभएको छ । भगवान् बुद्धले भिक्षुसंघ सुदृढ र संगठित गर्नको निमित्त भिक्षुहरूलाई निज्ञ सात अपरिहासीय घर्मको उपदेश दिनुभयो ।

१) "भिक्खुहरू हो ! जहिलेसम्म भिक्खु नित्य रूपले भेला भइरहन्दैन, बराबर भेला हुनेवाला (सन्निपात बहुल) भइरहनेछ तबसम्म भिक्खुहरू हो ! भिक्खुहरूको अभिवृद्धि नै हुनेछ, "परिहानि हुनेछैन ।"

२) "भिक्खुहरू हो ! जहिलेसम्म भिक्खुहरू भेलमिलाप (एकजूट) भएर भेला भइरहन्दैन मिलेर उभिरहन्दैन सबै एकजित भएर संघ कृत्यः (संघले गर्नुपर्ने कर्म) गरिरहन्दैन तबसम्म भिक्खुहरू हो ! भिक्खुहरूको अभिवृद्धि नै हुनेछ, परिहानि हुनेछैन ।

३) भिक्खुहरू हो ! जबसम्म भिक्खुहरूले अज्ञप्त नगरेकोलाई प्रज्ञप्त गर्दैनन् प्रज्ञप्त गरेकोलाई समुच्छेदन गर्दैनन् प्रज्ञप्त वरी राख्ने जस्तै शिखापदमा समाधान गरी जीवन सञ्चालन गरिरहन्दैन तबसम्म भिक्खुहरू हो ! भिक्खुहरूको अभिवृद्धि नै हुनेछ, परिहानि हुनेछैन ।

४) "भिक्खुहरू हो" । जहिनेत्रम्म भिक्खुहरूले रतञ्ज (धर्मको मूल्य बुझेन) स्वविरहहरूलाई चिर प्रब्रजितहस्तलाई संघको पिता (ज्येष्ठ) हरूलाई, संघका परिनायकहरूलाई सत्कार गरिरहन्दैन, गौरव राखीहन्दैन, मानिरहन्दैन, पूजा गरिरहन्दैन, उनीहरूको कुरा सुन्नुबर्छ भनी विचार गरिरहन्दैन (मनमा लिइरहन्दैन) तबसम्म भिक्खुहरू हो ! भिक्खुहरूको अवृभिदि नै हुनेछ परिहानि हुनेछैन ।

५) “भिक्षुहरू हो ! जहिलेसम्म भिक्षुहरू फेरि फेरि उत्पन्न हुने तृष्णाको बशमा बस्दैनन् तबसम्म भिक्षुहरू हो । भिक्षुहरूको अभिवृद्धि नै हुनेछ परिहानि हुनेछैन ।

६) “भिक्षुहरू हो ! जहिलेसम्म भिक्षुहरू आरण्ययनासनना (जङ्गलमा बास) बस्न सापेक्षीहरू (मन पराउनेहरू) हुन्छन् तबसम्म भिक्षुहरू हो । भिक्षुहरूको अभिवृद्धि नै हुनेछ परिहानि हुनेछैन ।

७) “भिक्षुहरू हो ! जबसम्म भिक्षुहरूले व्यक्तिगत रूपले जो पछि आउनुहुने पेसला (असल) सब्रम्हाचारी भिक्षुहरू बिहारमा आएनन् जो आउनुभएका राम्रा सब्रम्हाचारी भिक्षुहरू हुनुहुन्छ वहाँहरू सुखपूर्वक बस्न भनी पाल्नुभएका भिक्षुहरूको राम्री सेवा गरिरहन रुचाउने छन् तबसम्म भिक्षुहरू हो ! भिक्षुहरूको अभिवृद्धि नै हुनेछ, परिहानि हुनेछैन ।

“भिक्षुहरू हो ! जहिलेसम्म भिक्षुहरूमा यी सात अपरिहाणीय धर्म पालन गरेको देखिन्छ तबसम्म भिक्षुहरू हो ! भिक्षुहरूको अभिवृद्धि नै हुनेछ, परिहानि हुनेछैन ।

उपर्युक्त सब अपरिहाणीय धर्म भिक्षुसंघ तथा भिक्षुहरूले उन्नति वा अभिवृद्धिको निमित्त अति उपयोगी

र महत्त्वपूर्ण शिक्षा हो । यी सातबटा नियम राम्रोसंग वरिष्ठालन भएमा जुनसुकै संघ संस्था राम्री फटाउन सक्नेछ, अभिवृद्धि हुन सक्नेछ । जुनसुकै संस्था वा सङ्घठन सुसङ्घठित तथा मजबूत बनाउन त्यसका कार्यकर्ताहरूमा अनुशासन हुनु आवश्यक छ । कार्यकर्ताहरू अनुशासित हुनको निमित्त तीनीहरूने ती सात अपरिहाणीय धर्म परिषालन गरेको हुनुपर्छ । कार्यकर्ताहरूमा सामूहिक अबद्धा सांघिक भावनाको विकास हुनुपर्छ । यस्तै प्रकारले भिक्षुहरूमा सांघिक चेतना करिको अभिवृद्धि भएको छ जस्तै कुरा आ-अफना क्रियाकलापबाट याहा हुने कुरा हो ।

जुनसूकै संस्था चाहे राजनीतिक संघ संस्था होस् चाहे सामाजिक अबद्धा धार्मिक संघ संस्था होस् सो संस्था स्थिर र मजबूत बनाउन लात अपरिहाणीय धर्म परिषालन गरिनुपर्दछ । यस परिप्रेक्षा भिक्षुहरूले यी सात नियमलाई करिसम्म पालन गर्न सकेका छन् ? सोचनुपर्ने अवस्था छ । अतः नेपालको सम्बद्धमा अ. ने. भि. महासंघका महारथीहरूले यी नियम पालन गर्न र गराउन सचेत हुनु भएमा संघ सुदूर बनाउन सक्षम हुन सक्ने सम्पादना छ ।

विष्पस्सना

—नविन चितवन

दिनदिन संज्ञिन पुग्छु बिगतका याद-संज्ञना,
अबसर मनले कल्पिरहन्तु भवित्यवा सुन्दन अपना,
हाय, चञ्चल मनले सब अलपत्र पान्यो मेरो अमूल्य जिवन ।

मनोबिकार बढ्ने रहेछ संज्ञेर याद बिगतको,
तृष्णा ज्ञन् ज्ञन् बढ्ने रहेछ कल्पेर सपना अनागतको;
आफ्ने मनले जान्न सकेन करि मोल रहेछ वर्तमानको ।

हरदिन हुँदै; हरदिन वेचैन, अब त्यागौं बिगतको संज्ञना
सपना तजाई करि भुलिरहौं, अब त्यागौं अनागतका कल्पना
सपना, कल्पना, संज्ञना सहित मनका सारा तर्कमा,
त्यागी सारा यी चञ्चलपना यही वर्तमानमा त्रिउने कला विष्पस्सना ।

महामानव “बुद्ध” मेरो छोटो विवेचना

धर्म रत्न शास्त्र (धरान-४)

आजभन्दा २६०० बर्षांधि यस नेपालको रमणीय यात्रामा महामानव बुद्धको जन्म भएको थियो । त्यसताका आर्थिक, सामाजिक धार्मिक अवस्था ज्यादै शिथिल हुँदै गइरहेको थियो जस्तै एकले अकलिलाई होच्याउने, एक पक्षले अर्को पक्षमाथि निर्मम प्रदार गर्ने, अन्धविश्वास, अर्थको अर्थ जस्ता डाँवाडोलले मुच्छिएको अयच्छुर स्थितिमा महामानव बुद्धले समाजको बिनलाईदो कुरीति र परम्परालाई नशलछेइन गरी सरल र वैज्ञानिक ढंगबाट समाजमा मानविक सुधार गर्नुभई एक अर्काप्रति दधा, करुणा तथा भावनालाई जागृति गराई कसैले दिन नसकेको अर्ति विश्वलाई दिएर जानुभयो ।

त्यसले आज शान्तिको निमित्त महामानव बुद्धलाई मनले नै स्मरण मरेर वहाँको जन्मजयन्ते अपार शुद्धापूर्वक मनाउँदै आइरहेको सबैलाई सर्वविदितै छ । यस समय वहाँले दिनुभएको उपदेश “बहुजन हिताय बहुजन सुखाय” जति सर्वमान्य थियो त्यति नै बढी आज हुन आएर वहाँका उपदेशहरू लाभदायक र प्रेरणाको स्रोत बनेको तथ्य छ । आजको आधुनिक संसारमा प्रवेश गरी श्रेष्ठ मानिसहरूको संचार, यातायात, औद्योगिक र वैज्ञानिक क्षेत्रमा धेरै विकास गरिसकेको छ । वैज्ञानिकहरूले आफ्नो शक्तिलाई भूमि यात्रामा नलगाई मंगलग्रह सम्म पनि आफ्नो अधिकार जमाइसकेको छ । यतिमाव नभएर अनेकौं आधुनिक घातक हातहतियार र विछोटक बम्हरूको पनि निर्माण भइसकेको छ । आजका शक्ति सम्पन्न राष्ट्रहरू बढी आधुनिक हातहतियार बनाउने पक्षमा बेजोडका साथ प्रचुर यात्रामा पैसा खर्च गरिरहेउन् बजेटको धेरै जसो प्रतिशत हातहतियार बनाउनमा क्लुट्याइएको छ । यस्तो सोचनीय अवस्थामा हामी सचेत नभई अनेत भयों भने हामी सबै अस्याका भुसुक क्षरानी-मा परिणत हुनेछौं । यस्ता मनलाई नै खलल पार्ने वैज्ञानिक आविष्कारबाट हामीलाई सुख शान्ति बदापि हुन

सकदैन । शान्ति-शान्ति भन्दै छठपटाई दोडिरहेको, भौतारिरहेको बेलामा हामीले शान्तिको निर्दिष्ट लक्ष्यमा पुरनलाई आपसी सद्भावना, सहिष्णुता, भ्रातृत्वको संचार गर्न सकेको खण्डमा मात्र हामी आफ्नो लक्ष्यमा सफलता हासिल गर्न सक्छौ ! अन्यथा ‘आकाशको फल आँखातरी बर’ हुनेछ ।

यस्तो बेलामा महामानव बुद्धले दिनुभएको चार आयं सत्य भति नै उपयोगी र लाभ सिद्ध हुन्छ । वहाँ भन्नुहुन्छ—१) संसार दुःखको सागर हो । मनुष्यको जन्म, बिरामी, दुटीली, शोक, रुन, इच्छा भएको नषाउनु, निराज्ञा यी सबै दुःखमय हुन् । यो नै पहिलो सत्य हो । २) दुःखहरूको पनि कारण छ । दुःखको कारण तूष्णा हो । इच्छा गरेको वस्तु प्राप्तिका लागि प्रयत्न गर्नाले तूष्णा उत्पन्न हुन्छ । यसै कारण मनुष्यको बारम्बार जन्म हुन्छ र दुःख भोग्नुपर्छ । ३) तूष्णालाई छोडेर नै दुःखको अन्त्य हुन सक्छ । ४) दुःख हटाउने उपाय आयं अटाँगिक मार्ग छ । जो यस प्रकार छ । क) सम्यक् दृष्टि (यथार्थ बुझिलिनु) छ) सम्यक् सम्बोध (सही कल्पना गर्नु) , म) सम्यक् वचन (नविराई कुरा गर्नु) घ) सम्यक् कर्मान्त (नविराई काम गर्नु) ङ) सम्यक् आजी-बन (इमान्दार जीवन) च) सम्यक् बाग्धम (अल्पी नहुनु) छ) सम्यक् स्मृति (जाग्रहक हुनु) ज) सम्यक् समाधि (चित्तलाई आपने अधिनमा राख्नु) यो मार्गलाई अनु-स्मरण गर्न सक्यो भन मात्र दुःख हट्न सक्छ । संसारका सबै वस्तु नाशबानू छन् । यहाँ कुनै पनि वस्तु नित्य छैनन् अनित्य रूपी संसारमा ‘म’ ‘मेरो’ भनि वस्तु मूर्खांडा हो र यो सार पनि छैन । हामीलाई भौतिक सुखले र लोकिक धनले क्षणिक मात्र शान्ति हुन्छ, स्थायी शान्ति कदापि हुन सम्दैन । संसार क्षणभंगुर छ, मानिसको जीवन पनि क्षणिक छ जस्तै कहिले काँही समुद्र, नदीमा देखिने बुलबुले, उडेको, चम्किको फुटेको, विलीन भएको

देखिने गर्दछ । ठीक इस्तें हाम्रो जीवन पनि छ । तसर्बं 'म' 'मेरो' भनी भुलेर बस्यौं भने हामी बन्धनमा कैसि-रहनेछौं । तृष्णा नै दुःखको मूल कारण भएकोले हामीले तृष्णालाई उच्छेद गर्न सक्नुपछ तबमात्र दुःखबाट मुक्त हुन सक्छौं ।

बुद्धले केरि हामीलाई कठोर भन्दा कठोर शरीर-लाई कष्ट दिनु उचित होइन न त मोज मजासंग भानु लाउनु एक दिन त अवश्य मर्ने पर्छ भनी मोजमा भुलेर बस्नु नै सिकाउनु भयो । यसको ठीक विपरीतमा बहाँले मध्यम मार्गमाथि बढी जोड दिनुभयो । जसले यस मार्गमा हिडन अध्ययन, मनन र अध्यास गर्ने प्रयत्न गर्छ ज नियन्देह दुःखबाट छुटकारा पाउँछ यो निविवाद सत्य छ ।

ग्राजको समाजमा अन्धविश्वास, र रुदीवादी विचार जस्ता रोगबाट मुक्त हुन नसक्नु गुनासोग्रद कुरो हो । जब सम्म हामी अन्धविश्वास, रुदीवादी विचारमा नै लिप्त भई बस्थौं जीवनस्तरलाई सही गोरेटोमा हिडा असफल र बास्तविक सत्यतालाई पनि जाओ भवदैनौं । जबसम्म यस्तो संत्रामक रोग समाजबाट हट्दैन तबमात्र राष्ट्र समाजले विकासको अभियानमा सक्रिय योगदान पुऱ्याउन सक्दैन ।

बुद्धले केरि ईश्वरमा भर पने कहिल्ये सिकाउनु भएन । बहाँ भनुहुन्छ :-

अत्ता हि अत्तनो नाथो- कोही नाथो परो सिर्या

अत्तना 'व सुदन्तेन- नाथे लभति दुल्लभं ॥
अर्थात् आफू नै आपनो मालिक हो । आपनो मालिक अहु को हुन सक्ला ? आफूलाई राम्रोखंग दमन गर्न सक्यो भने दुलभ स्वामित्व प्राप्त हुन्छ ।

यदि हामी सफलता चाहन्छौं भने अर्थाति आपनो इच्छाअनुसार कुनै बस्तुको प्राप्ति चाहन्छौं भने ईश्वर मा भर नपरी आफूले नै एकाग्र चिन्तन, यहन अध्ययन भरेको खण्डमा हामी सहजै सफलताको सिटीमा चढन सक्नेछौं । अरु धर्ममा हामी पाउँदछौं कि ईश्वरलाई पूजा, उपासन गन्धौं भने आपनो आपनो इच्छाले चाहे बमोजिम-को सफलता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने धारणा पाईन्छ ।

तर मेरो विचारमा यो ढोग मात्र हो । जस्तैः- कसैले अध्ययन नगरी ईश्वर पूजा गईमा ड.कठर इंजीनियर बन्न संभव हुन्थयो होला ? यस्तो अन्धविश्वासम रुदीवादी विचारको भूलभूलैयातिर दौडिन थाल्योभने हामी अवश्य नै पतत दुनेछौं, हामीले कुनै उद्देश्य सफलताको लागि कर्म गर्नुपछ । कर्मकै आधारबाट डाक्टर इंजीनियर आदि सफल र त्रिभव पनिहुन्छ । यसैले कर्म नै सफलताको एक पवित्र मन्दिर हो । भनिएकै पनि छ जसले मह काट्छ उसले हात चाट्छ । महामानब भनुहुन्छ, "योधर्म पस्ति सो मै पस्ति अर्थात् जसले 'धर्मजाई देव्ह जारो मलाई देव्ह' हामी सहजै भन्न सक्छौं बुद्धर्म मानव धर्म हो । वहाँ फेरि भनुहुन्छ । "म त केवल मार्ग प्रदर्शन हुँ ॥" यसबाटोमा हिडनु नहिडनु त्वो त तिम्रो विचार ।

यो बन्दर्भमा गणक बोगलान ब्रह्माण्डे एक दिनआई अभिवादन गरी सोहो भन्ने ! तपाईंले दिनु भएको उपदेशलाई सबैले पालन (ग्रहण) गर्नेन् ? बुद्ध भनुहुन्छ । कोही गर्नेन् कोही गर्दैनन । वहाँ फेरि भन्दछन्-भन्ने ! के हेतु के प्रत्यय होला तपाइका शिष्यहरू तपाइले दिनुभएको उपदेशलाई कोहीले पालन गर्नेन् कोहीले गर्दैनन ? "ब्रह्माण ! त्यसो भए तिमीसंग एक प्रश्न गर्दछु त्यसको जवाफ मलाई देउ ब्रह्माण ! के त तिमी राजगृह जाने मार्ग सम्बन्धी जानमा कुशल छौं ?" "भन्ने ! म राजगृह जाने मार्गजान जानमा कुशल ल्हु ।" त्यसोभए तिमीकहाँ कहिलेकाही शिष्यहरू राजगृहको बाटो सोहन आउने गर्दछन बा ! गर्दैनन ? आएका ती सबै बटुवाहरू तिमीले देवाएको बाटोमा जाने गर्नेन् ? "कोही जान्छन् कोही जादैनन" । ब्राह्माण ! के हेतु के प्रत्यय होला जब राजगृह नजाने पनि, राजगृह जाने बाटो भइकन पनि, बाटो देवाइकन पनि कोही बटुवाहरू तिमीले देवाएका बाटोमा कोही हिड्छन केहो हिड्दैनन त किन ? त्यो त मधाई के थाहा, मेरो त बाटो देवाउने मात्र काम हो । जो हिड्छन राजगृहमा पुराङ्गन्, जो हिड्दैनन राजगृह पुराङ्गन । त्यसै ठीक कार्यमा म पनि केवल मार्ग प्रदर्शन हुँ । जो हिड्छन निर्बाणमा पुराङ्गन्, जो हिड्दैनन निर्बाणमा पुरान असफल हुन्छन् ।

बुध फेरि भन्नुहुँलः—

“न जच्चा बसली होति, न जच्चा होति ब्राम्हण ।

‘कम्मना बसलो होति, कम्मना होति ब्राम्हणो ॥

अर्थात्:- जातले कोहो, ब्राम्हण हुँदैन, जातले कोहो चाण्डाल हुँदैन । मानिस ब्राम्हण र चाण्डाल आ-आपना कर्मल नै हुँस्तु ।

वहाँले जातीयतालाई कहिले पनि स्थान दिनु भएन विनभने त्यस समयको स्थिति जातिभेद, लिंग भेद, वर्ग भेद, रङ्ग भेदले, उग्रहर लिएको थियो जसले गर्दा मानिसको नैतिक स्तर बिलकूल उठ्न सकेको थिएन । जता हेँयो उत्ते उल्टो उल्टो काम भइरहेको थियो । जातिको कुरालाई लिएर हत्या, शोषण, बलात्कार जस्ता दूषित बातावरणले समाज धर्मिलाई अन्धकार भइरहेको थियो । यस्तो उत्पीडित जनताको बिचारधाराले मुँछिएको समाजलाई यही देशमा जन्मनुभएका नेपाल आमाका सुपुत्र महानानव बुधाका इलोकलाई नै जावल्यमान जानको

प्रकाश छर्नुभई ठोस कुराको प्रतिषादन गराई कमशः मनुष्यहरू सबैलाई समतुल्य भावमा राखी सही गोरेटोमा हिँडन सिकाउनु भयो ।

जबसम्म जातिको कुरा आउँछ तबसम्म समाज राष्ट्रको उत्थान गर्नु विकासमा अवरोध खडा गर्नु जस्तो हुँच । बुधले समाजका धेरेजसो कुकर्म, खराबीपन जस्तै- अन्धविश्वास, जातिभेद, युद्ध, पाप गरेपनि ईश्वर प्राथेनावाट पाप मोचन हुने जस्ता घिनलाई प्रवृत्तिलाई खण्डन भेरेर प्रजा, शील, समाधिको पवित्र सन्देश दिएर मानवहरूलाई विचार अहणी बनाएर जानुभयो । त्यसैले बौद्धकाल जम्बुद्वीपको स्वर्णकाल मानिन्छ । बुध जातिमा कति पनि विश्वास गर्नुहुँल भन्ने प्रत्यक्ष प्रमाण हामी भिक्षु संघलाई लिन सक्छौं । वहाँले भिक्षुसंघमा चारै वर्णको जातिलाई प्रवेश गर्ने द्वार खोलिदिनुभएको छ ।

तृष्णा

शिद्धिन्द्रिय

अनु. प्राणपुत्र

आयु क्षीण भयो, शक्तिहीन भयो

बम भएन यो तृष्णा,

पात सबै झरी देहरुखको

बत्तै एक दिन मसानमा हुरुरु

धर्म गर्न सकिएन, रीति राखन सकिएन

बाल नदी बग्दैछ सललल,

वारित्र शिक्षापद

-पुत्रप्राण

पर सम्पत्ति लोभ, पर हानी क्रोध
मिथ्या धारणाहरू, मनले गर्ने पाप,

वचनले गर्ने पाप, बोल्नू झूटो वचन
पर हेला वचन, चुक्ली अनर्थक वचन

हिंसा चोरी अ्यभिचार, भ्रीरले गर्ने पाप
मादक पदार्थ पनि, ढाढौ हामी आज

लुम्बिनी-कहिल्यै अन्त नहुने पूरातात्त्विक उत्खनन

-भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविर

विश्ववन्दनीय महामानव भगवान् गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीमा हाम्रो श्री ५ को सरकारको पुरातात्त्विक कर्मचारीहरूबाट भइराखेको उत्खनन् कृपि(खुदाई)कहिल्यै अन्त हुने संभावना देखिन्छ । यसको के कारण रहेछ त ? हामीले एक पटक राम्ररी विचार गरी हेर्ने - एक त सरकारको पुरातात्त्विक कर्मचारीहरूको उत्खननको कार्य चाँडे सिद्धियो भने उनीहरूलाई अर्को काम नपाइएला कि भन्ने धन्दाले त्यसरी सकार ढीलो (बिलम्ब) गरिरहेको छाँट देखिन्छ भने अर्को एउटा कारण के भने त्यहाँ आउने अति अदालु बौद्ध अबौद्ध जनताहरूको आँखामा धूलो छ्याप्न पाउने छैन भन्ने चिन्ताले पनि हुन सक्छ ।

तथागत गौतम बुद्धको मुख्य मुद्द्य तीर्थस्थल ४ वटा मध्ये केवल, जन्मस्थल मात्र भईरहेको कपिलवस्तु, लुम्बिनी, र देवदह, बात हाम्रो नेपालमा पर्न आएसोले नै उक्त तीर्थस्थल विकास तथा उन्नति हुन बाधा भइरहेको देखिन्छ । किनभने अरु अरु भारत देशभित्र परेका अनेक तीर्थस्थलहरू सारानाथ, बुद्धगया, कुशीनगर इत्यादि पवित्र तीर्थस्थलहरूको उत्खनन् गर्ने कार्य सिद्धाएर कस्ता कस्ता उन्नति र विकास भइसकदा पनि हाम्रो नेपालमा मात्र यस पूरातात्त्विक उत्खननको कार्य के कारणले गर्दा जति समय बितेर गए पनि अन्त गर्न सकिरहेको छैन होला ? भनी एकषटक हामीले गम्भीर भई चिन्तन मनन गर्नु योग्य छ ।

एक त हाम्रो देश अरु देश भन्दा सानो छ (भौगोलिक आकारमा) । त्यसलाई सुहाउने गरी यहाँका भानिसहरूको चित्तवृत्ति नै साहै सानो छ र हीन छ । आफु एकलैको भलो भए पुरछ । आफनो देश, समाज, तीर्थस्थल आदि उन्नति र विकास होस् लहोस् मलाई को मतलब ? भनी फलाकनेहरू मात्रै सरकारी कर्मचारी-हरू एवं धर्म प्रचारकहरू बढी भएको कारणले नै महामानव

गौतम बुद्धको जन्मभूमि यो देशलाई हामीले आज-मध्यापि उन्नति र विकास गरी विश्वसामु देखाउन सकिरहेका छैननै यो हाम्रो दुर्भाग्य न भने अरु के भन्ने ? लुम्बिनी तीर्थ धुम्न आउने बौद्ध, अबौद्ध याकीहरूले सर्व कपिलवस्तु जाने इच्छा । गरेतापनि धूलो उड्दो बाटोको समावार सुन्नेवित्तिकै लुम्बिनीबाटै फकिदा रहेउन् । उक्त बाटो बनाउने बनाउने भन्दा भन्दै नै ४०-५० वर्ष बिताइ सके होलान् । अर्जे पनि हाम्रो सरकारको सडक विभागले बनाउन नसकेको कारण के होला ? भारतमा रहेको पिपरहवा भन्ने ठाउँमा प्राचीत विहारको बघ्न्डहर एउटा जमीनमैनि परिराखेको खुदाई गरी भेटिएको बौद्ध विहारलाई यही कपिलवस्तु हो भनी सारा संसारमा प्रचार प्रसार गरी राम्रोसंग पीचरोडमात्र बनाउन सकेका होइनन् अन्तर्र-प्रिट्य विमान घाट सनेत बनाई त्यार गर्न खोजिरहेका छन् । हाम्रो देशमा असली कपिलवस्तु विद्यमान छैंडा छैंदै सार्थ सारा संसारले कपिलवस्तु दर्शन गर्न भनी आउने तीथ । याकीहरूलाई आउने जाने बाटोको सुविधा एउटै पनि नभइराख्नुको यो हाम्रो दुर्भाग्य नै हो ।

त्यहाँका जनताहरूको मुख्याले मुनिन्द्रि कि “जापानको एउटा ठूलो बौद्ध संस्थाले लुम्बिनी विकासको लागि ६ करोड रुपियाँ प्रदान गरेको छ रे । त्यो हपिया जर्मनी हाम्रो नेपालका पूरातात्त्विक कर्मचारीहरूले भता मात्रै भाँदै सिद्धाइसके रे । त्यस संस्थाका जापानी अफिसर एकजना पनि “विशालोको साथी दृष्टि” भने जै लुम्बिनीसंगेको एउटा अति महङ्गो “होक्का” भन्ने होटलमा वसी अति असल खालको निकक मूल्य पर्ने रक्सी मात्र खाई बाइत्यतमा पैसा खर्च गरिरहेउन् भन्ने कुरा सुनिन्छ भने नेपाली पूरातात्त्विक कर्मचारीहरूलाई पनि त्यस्ता हाकिम भइरहनु ठीकै रहेछ” भन्ने हल्ला सुनिन्छ ।

मिहलीभाषामा एउटा उदान छ-“कुकुरको काम पनि केही छैन तर उनीहरू विस्तारै हिड्न पनि

आनंदेनन् ।' यस्ते नै हामीकहाँका पुरातत्ववेत्त हह पनि बर्वं दुईवर्षं मात्र गरे पुर्ने उत्तरन् कायंलाई लम्बाएर कहिन्दूर्यं नसिद्धिनै गरी लापिशखेको देवदा मलाई त बडो आश्चर्यं लाग्छ । तुम्हिनीमा बसी गर्नुपर्ने कार्यं काठमःष्टौ-मा नसी ठूलो अग्निक्ष खोलेर दिनको ३ सय ४ सय भत्ता पकाई खाइ हेत्तेन भब्ने कूरा तुम्हिनीबासी जनताहरुको भुखबाट मुख्यापाइन्छ । हो, होइन देव जानून ।

जापालको मंस्यालि त्यतिरा धनराशी सहयोग दिइएकोमा तुम्हिनीबाह कपिलवस्तु, देवदह जाने बाटो

एउटा मात्र पीव वरिदिन पाएको खण्डमा ध्यहाँ जाने याकीहरु हामीलाई कति शुभाशिर्वादि दिई खुशी (प्रसन्न) हुन्थे होलान् ।

तुम्हिनी हातभित्र पर्ने 'पर्नी' भन्ने ठाउँमा चार-दोबाटो पर्ने बाटो संगेको मामूली पुल एउटा बनाउन भने दुई करोड रुपैयाँ खच गरे भन्ने सुनिन्छ । कपिलवस्तु जाने यस्यन्त आवश्यक भइराखेको बाटो एउटा पीव गरी अहिलेसम्म संसारसामु देखाउन सकिएको छैन । यसलाई नै भन्नन्, "खाने ठाउँमा खान नजाङ्गे झुक्के पेट" ।

हे मानव हो !

— ज्योति शाक्य

धरान, ६

हे मानव हो त्याग तिमीथि
लोभ, लालच, स्वारं यहाँ
बोह, बाधाको बन्धन लोड
बनाउन सुखि जीवन अहाँ

तूष्णा जड हो दुख दिले
दुष्ट सुखि मानव यहाँ
मनलाई बाँधी राखन सके
तूष्णा तिमूल दुन्छ यहाँ ।

भौतिक सुखलाई ह्यामन सके,
आध्यात्मिक शान्ति पाउँछ यहाँ
निर्वाण मार्गको चाटो हिँडे।
जित्तन सकिन्छ दुःखलाई यहाँ

जामौ शरणमा उने बुढको
बोधि ज्ञान दिन्छ जसल यहाँ,
मनलाई बाँधी तूष्णा हटाउने
मार्ग देखाउँछ उनीले यहाँ

“बुद्धलाई चिनाओँ”

पवन शास्य
हेटीडा-३

आजको जुनसुके कुरामा जहाँपनि होडबाजी चले स्वभाव भइरहेको छ । फेशन, व्यवसाय, उद्योग र देशको प्रगतिमा मात्र होइन धर्ममा पनि होडबाजी चलिरहेको छ चाहे त्यो सर्वमान्य होस् वा आधारहीन होस ।

सबैलाई आफ्नो धर्म ठूलो र स्वच्छ लाग्नु स्वभाविक हो । धर्मको आधार कुनै न कुनै महापुरुष, देवदेवी, मा अडेको हुन्छ । मेरो धर्म भन्दा तेरो धर्म सानो नराङ्गो र आधारविहीन छ भन्ने जस्तो नराङ्गो साम्प्रदायिक भावना भनी या अधारिक भनी विचार र भनाभन जहाँ कहाँ पनि भइरहेको हामीले देखेका सुनेका छौं । तर धर्म भन्ने वित्तिके त्यहाँ तँचाड मछाड हुनु लज्जाजनक र अपमानजनक बातावरणको थृजना हुनु हो । यस्तो हुनु कुनै पनि धर्मको विरुद्ध नै हुनजान्छ । कसैले चित्री आत्मादेखि धर्मलाई अंगालेको हुन्छ । कसैले देखासिखी वा खोको आडम्बरलाई भगाडि राखि धर्मकी नाम जपेका हुन्छन् । तर भगवान् बुद्ध यस्तो उज्ज्वल व्यक्ति हुनुहुन्छ जसले सारा संसारलाई आत्माज्ञान दिन चाहनु भयो । एक व्यक्तिलाई मात्र नभई सारा विश्वलाई नै समेट्न वहाँको इच्छा थियो । अब्राहमलिङ्गन नेहरु र महारामाण्डी जस्ता महापुरुषहरूले वहाँको सिद्धान्तलाई प्रमुख मानेका थिए । सम्राट अशोक जस्ता विर पुरुष पनि बुद्धको भगाडि नतमस्तक भए । यो सबै बुद्धको “शान्तिप्रिय स्वाभाव” शान्तिको सिद्धान्तको असर थियो । कसैको मनजिस्त कसैलाई राङ्गो भार्गदर्शन गर्न द्हिसा, लोभ, मोह र अत्याचारको बाटो अपनाएनन् । बुद्धले सधै सत्य-कर्म, असल स्वभाव जीवनको अर्थ, शान्तिलाई नै भगाडि राखी आफूले नै चिनाउनु खोजनु भएको हो । बुद्धको जानवर्द्धक उपदेशले मानव समाजका बालक, बृद्ध, युवक स्त्री, राजा, शिक्षक, चिकित्सक आदि समाजका मुख्य अवाहन्त्रलाई समेत समेटी त्यसको महत्वलाई प्रकाश पार्नु

भएको छ । यदि उनको उपदेकलाई अंगालेमा यो धर्ती साँचै शान्तिक्षेत्र हुनेछ भन्नूमा दुईमत नहोला । यसेकारण उनलाई शान्तिका अग्रदूत भनेका हुन् ।

नेपाल जहाँ शगावन बुद्धको जन्म भयो । त्यसलाई बुद्धभूमिको जनता भनेर चिनियो जहाँ बुद्धजस्ता महाज्ञानी शान्तिनायक पुरुषको जन्म भएथ्यो । आम भगवान् बुद्धको सन्देश वहाँको उपदेश यति व्यापक छ कि आजका युगका शक्तिशाली राष्ट्रहरू पनि बुद्धको भगाडि नतमस्तक भएका छन् । वहाँलाई नचिक्षे शायदै कोहीहोला । उनको उपदेशहरूमा एक उपदेशको मात्र पालन गरेया जीवन धन्य हुन्छ । यसै कुरालाई लिएर विचार मर्दा हामी नेपालीको एउटा ठूलो कर्तव्य बुद्धप्रतिको आस्था र निष्ठामा कुनै कमि नल्याउनु हो । संपूर्ण नेपालीले यसको जगेन भनेकनु पर्दछ अनिमाव सुहाउँछ यो बुद्ध जन्मेको भूमि नेपाल र नेपाली भनेर ।

आजकाल विभिन्न भारतीय पवरपत्रिकामा या फिल्ममा पनि बुद्ध जन्मभूमि भारत हो भनेर लेखेको र भनेका सुनिएको छन् । यस किसिमका गलत प्रचार प्रसार भएको हामीमध्ये धेरैले सुनेका छौं । यस किसिमका गलत प्रचारको खण्डन संम्पूर्ण नेपालीले समयमा ठोस सबूदका साथ गर्नु नितान्त छल्ली छ । विभिन्न विशिष्ट पुरातत्त्वविद्, ईतिहासकार, महापुरुषहरूले बुद्ध जन्मभूमि नेपाल हो र गौतम बुद्धका पिता शाक्य वंशीय राजा शुदोदानको राजधानी हालको तिलौराकोट [कपिलवस्तु] हो भनी सिद्ध गरिसकेका छन् यहाँ प्राप्त प्राचोन वस्तुहरू यसको पञ्चमा छन् । मुडीभर व्यक्तिहरूले कपिलवस्तु भारतको विपरिहारा हो भनेका छन् । साथै विभिन्न प्राप्त उत्थननलाई भगाडि राखि प्रमाणित गर्न खोजेका छन् जुन कुरा अत्यन्त हो तरिकानि हाम्रो सरकार किन मौन छ । साथै संबन्धित निकायले पनि कुनै कदम

चालेको देखिदैन ।

यो स्थितिमा केवल बुद्धमार्गिलाई मात्र नसमेटी सम्पूर्ण नेपालीले पूर्वज (पूर्खी) हहले छोडेर एका बहुमूल्य बस्तुहरू प्राचीन शिलालेख प्राचीन बुद्ध संबन्धी प्रथ बस्तुहरूको जडान गर्नु र त्यसको सुरक्षा गर्नु प्रत्यन्त जस्ती छ । क्षितिलबस्तुलाई चिनाउने प्राचिन उत्कृशनबाट प्राप्त भएको बस्तुलाई कडा सुरक्षा दिनु पर्दछ । लुम्बिनी

नीमा प्राप्त प्राचिन बस्तुको पनि सुरक्षा गर्नु पर्दछ । अन्यथा हात्ती आयो हात्ती आयो फुस्ता भनेको जी हुनेथ । अन्त्यमा यसको लागि संबन्धित निकायहरू पुरातत्त्व निकायहरू, पुरातत्त्व विभाग, भर्मोदय सभा, ज्ञानमाला संघ, लुम्बिनी विकास कोष, प्रशासन ज्ञानशक्तिलाई एकभई यस कार्यलाई सफल तुल्याउन गुहार्नु पर्ने अवस्था छ ।

भिक्षु महानाम महास्थविर चिनौ

त्रिरत्न ज्ञानन्धर

नेपालमा थेरवादी बुद्धशासनको आधारशिला राख्ने भिक्षुहरू मध्येका भिक्षु महानाम 'कोविद' को जन्म वि. सं. १६७४ माघ २१ गते (ने. सं १०३८) काठमाडौंहो केलटोल, भ्रंसा: छे मा भएको थियो ।

आमा हर्षलानि कंसाकार, बाकु तेजरत्न कंसाकार को जेठो छोराको हर्षमा जन्मनु भएका उहाँको गृहस्थ उवेलाको नाउँ मोहनरत्न कंसाकार थियो ।

आफू ७ वर्षको हैँदा आपनो पिताको देहावशान र अग्न विभिन्न विषयात झेल्नु परेको उहाँ १३ वर्षको कलिले उमेरमा थी लंका पुग्नुभई प्रवजित जीवनमा पदार्पन गर्नु भयो । थी लंकामा नै उहाँले संस्कृत, पाली विहीनी, ज्ञानित्यको ग्रन्थयन गर्नु भयो र १६६६ मा हिन्दी बोविद परिक्षा उत्तिष्ठ गर्नुभयो ।

१७ शकटोबर १६४३ मा साल्लाथको आर्यसंघ-राज विहारमा ऊ चन्द्रमणि महास्थविरबाट उपसम्पन्न हुनुभयो र भिक्षु महानाम 'कोविद' को नाउँले उहाँ परिचित हुनुभयो ।

आपनो प्रवजित जीवनमा वहाँले थुप्रे धार्मिक सेवा, सामाजिक सेवा र साहित्य सेवाहरू गरेका छन् ।

वि. सं. २००१ सालतिर वहाँले जीवरत्न ग्रन्थ-मालाको स्थापना गर्नुभई ५ विभिन्न महत्वपूर्ण पुस्तक प्रकाशन गर्नुभएको थियो ।

नेपाल भाषा र धर्म सम्बन्धी पुस्तकहरू प्रकाशन मा वहाँलाई अद्वच मान्न सकिन्थ । विदेशमा बसेर उहाँले धर्मदुन पत्रिका मार्फत धर्मको सन्देशलाई फिजाउने काम-गर्नु भयो भने ने. सं. १०६७ देखि धर्मादिय पत्रिकाको सम्पादन गर्नुभई बुद्धवर्म तथा नेपालभाषाको सेवा गर्नु-भयो ।

ने. सं. १०६५ (वि. सं. २००१ साल) मा धर्मादिय सभा गठन गर्ने काममा सक्रिय संस्थापक भई महत्व-पूर्ण भूमिका निभाउनु भयो । वहाँले आपनो जीवनमा एउटै मात्र पुस्तक लेख्नु भएको थियो र यो थियो नेपाल भाषाको 'नुस्खा' । तर एउटै पुस्तक भएतापनि त्यस पुस्तकको उत्कृष्ट भाषाशब्दीले सम्पूर्ण धर्म र भाषाप्रेरितिहरूलाई प्रभावित पार्न सफल भयो ।

वि. सं. २००८ सालमा अग्रशावक भितू शारिपुत्र तथा मौदगल्यायनको अस्तिथिधातु कलकत्ताबाट काठमाण्डौ ल्याउने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निभाउनु भयो । धर्मादिय सभाको सचिवको हेसियतले विदेशी विद्वान कुटनी-तिजहरू तथा तत्कालिन सरकारहरूसँग सम्पर्क राखेर आवश्यक कार्य सम्पादन गरि त्यस ऐतिहासिक अद्वारा लाई अव्यती प्रदान गर्नुभयो ।

वि. सं. २००६ सालदेखि लुम्बिनी धर्मोदय (यसको बाँकी २० पेजमा हेन्दूलाई)

के गणेशलाई दूध पिलाउने हो ?

- भिक्षु विशुद्धानन्द

गणेशके दूध पिए । टिभिमा सर्वैले देखे । बानिसहरू तौङ्गाड मठाड चरी दूध पिलाउंदै यरेका र पत्थरका गणेशले अति प्रक्षम मुद्रामा दूध पिलाउंदै यरेका । हुनत गणेशले पनि किन दूध नपिउन् । उनले त रथत पनि त पिउन्छन् । त्यसमा पनि कुनै अस्तित्वमा नै नआएका गणेश काठ, हुङ्गा, पित्तल, सिवेष्टमा प्राण प्रतिष्ठा यरेपछि त गणेशको अस्तित्वमा आएका हुन । आफूलाई सृष्टि हर्न सबै सर्वशक्तिमन्हरूको दूध खामे आदेशलाई कसरी पालन नयर्नु उनले ? प्राचिर सर्व शक्तिमानहरूको लीला त हो ।

बीचमा आएर रोनाष्टले अनेक अर्च बताउंदा सर्वशक्तिमानहरू पनि रिसाए र गणेश पनि रिसाए । अहिले पिलाउने पिउने हुवै काम बन्द छ । तर डराउने काम छैन । अझै दूध खुबाउने काम गराउन सकिन्छ । त्यसको लागि केही उपाय आदनाउनु पर्दछ । यसको अचूक उपाय एउटै छ परम्परालाई नतोड्नु, नबिसन्नु, नछाइन्नु ।

हाओ्रो परम्परालाई एकपल्ट समीक्षा गर्दै । हाओ्रो विश्वास छ प्रधानमन्त्रीको उत्तरोत्तर समृद्धिको लागि प्रधानमन्त्रीको आवासमा काटिने कालो बोकाको रगत महत्वपूर्ण छ । हामीलाई पिश्वास छ बुद्ध जन्मभूमिलाई ज्ञानित क्षेत्र बनाउन निर्जीव मूर्तिहरूको अगाडि निर्दोष प्राणीहरूले आहुति दिइनु पर्दछ, र माझगाडी जस्ता मेला-हरूमा रथतको भल बग्नु पर्दछ । हामीलाई विश्वास छ सांघिक वा पारिवारीक एकता, सहिष्णुता कायम गर्ने वा शक्ति उपासना गर्ने पनि पशुहरूले बली चाहीदिने पर्छ र तथ्यस्ता दानबृति नै भएता पनि राष्ट्रिय धर्म (पर्व) मानिनु पर्दछ । हामीलाई विश्वास छ दावटर, इच्छनीयर वा अन्य कुनै पनि शंकिक विद्वान वा व्यक्तित्व विकास गर्न सहस्रतीकै हात हुन्छ । हामीलाई विश्वास छ गोत्था देखि लिएर रक फेलरसम्म खाडी क्षेत्र

वा कोरियासम्म पुगेर सम्पत्ति कमाएर त्याउन लक्ष्मी कै हात हुन्छ । हामीलाई पूर्ण विश्वास छ कुनै पनि वैज्ञानिक वा आधुनिक संघ संस्थाका शीसान्यास गर्ने वा उपकरण जडाउन गर्नु अघि दैदिक मन्त्र पाठ पछि मात्र सुचाह रूपले सञ्चालन गर्न सकिन्छ । हामीलाई विश्वास छ नारी, बैश्य र जूद्र पाप योनी, र चारजात कर्म विभाजनका लागि बनाइएको भनी उल्लेख यसिएको श्री भद्र भागवत् गीता नछोएसम्बन्धीयलब्धमा जातभेद, लिङ्गभेद रहित संविधान र कानूनको न्यायिक व्याख्या हुन सक्दैन ।

परम्परागत विश्वास र धारणा बनाउन सके भग अबश्य गणेशले दूध विउने सन् । त्यति भाव नभै भविष्य-मा पप सङ्ग, याउने छन् र पप डान्म पनि गर्न बाले छ गणेशहरूले मात्र कहाँ हो र बुद्धले पनि पानी, फलफूल, भोजभतेर तरकारी ग्रहण गर्ने छन् धूप सुँधे छन्, बत्ती पाएर आँवा खोली हेँ छ । तर त्यस बेला रोनाष्ट यस्ता ईर्ष्यालिहरूलाई घोकाएर देश निकाला गर्न सक्नु पर्दछ । अझ सम्भव भएमा नेपाल टेलिभिजनका आयाम, विश्व घटना, जियो आदि जस्ता विज्ञान प्राविधिक कार्यक्रम रह अर्नु पर्छ, विद्यालयमा पनि स्वतन्त्र चिन्तन र विज्ञान शिक्षा बन्द गरिनु पर्दछ ।

यो अन्दा खतरनाक चिलेन बुद्धलाई बुद्ध जन्मभूमि जानिक्षेत्रमा एक अभिशाप घोषित गर्नुपर्दछ । नत्र भने बुद्धले आफ्नो जन्मभूमिमा स्वतन्त्र चिन्तन र अनुमन्यानयुक्त शिक्षा प्रसार गरेमा गणेश जस्ता महापुरुषहरूले दूध त के रगत पनि विउन पनि छाइने छैन ।

बुद्धले सिकाएको छ बुद्धम्, शरणम्, गच्छामि अर्थाति म सत्यको खोजी गर्दछु । कुनै पनि विषयमा त्यसबृति यथार्थ जानकारी लिएर मात्र विश्वास गर्नु । परम्परागत दूष्टिकोषले विश्वास नगर्नु । त्यसैले यदि जीवन सफल पार्नु छ भने अप्रासांकिक मार्ग अनुसार कायद

गर्नु आवश्यक छ जस्तैः-

सम्यक् दृष्टि- आफूले रुची लिएको विषयको यथार्थ जानकारी राख्नु। सम्यक् संकल्प यथार्थ जानकारी पछि लक्ष्य तयार गर्नु र बाधा हुने कुशहरू नगर्ने र सहयोग हुने कुराहरू गर्ने अठोट (संकल्प) गर्नु, सम्यक् बचन लक्ष्यनुसार बोलीबचन गर्नु र बाधा हुने बचन नबोल्नु। सम्यक् कर्मान्ति लक्ष्य अनुसार कर्म गर्नु, बाधा हुने कर्म नगर्नु, सम्यक् आजीविका लक्ष्यमा हामी हुने आजीविका छाड्नु। सम्यक् व्यायाम लक्ष्य प्राप्तिका लागि अविरल प्रयास गर्नु। सम्यक् स्मृति, लक्ष्य प्राप्ति भईरहेको छ, छैन जानकारी नियमित राख्नु। सम्यक् समाधि - लक्ष्य प्राप्ति गर्न जतिसुकृ समस्या आएता पनि सहैदै संघर्ष गर्दै जानु।

भाषिका आठ उपायहरू सबै मानवीय विशेषताहरू हुन्। ईश्वरीय दरदान होईन। त्यसमा पनि यथार्थ

जानकारी राख्नु भन्नुको ग्रथ विवेकको सही प्रयोग गर्नु त्यसीले विवेकको प्रयोग गरियो वा स्वतन्त्र चिन्तन गरी को, किन, कसरी, कहाँ आदि भनी सत्यको खोजी गर्ने, अनुसन्धान गर्ने हो भने वरम्परा ने नष्ट भइ हाल्दै। परम्परा नष्ट भए ईश्वरमा पनि विश्वास हुइन आफने चिन्तन र परिश्रमको खेल रहेछ भनी विश्वास हुनेछ। आपने खुट्टामा उभिनेले गणेशहरूताई दूध र रणत कसले खुवाउन जाला र गणेशहरूले खाला?

दोनाष्ट र बुद्धले जे सुकृ फलाकेता पनि गणेशहरूले दूध र रगत पिएको देखदा आनन्द लाग्छ भने अन्धकारबाट उज्यालोमा किन जानै? यस्तै भ्रममा पनि सत् चिन् प्राप्ति हुन्छ भने असत्यबाट सत्य किन प्राप्ति गर्ने। हामीले जतिसुकृ अपराध गरेतापनि गणेशले दूध र रगत पिउँदा सबै नाश हुन सक्छ भने भूत्युवाट अमृत किन खोजी गर्ने?

(१८ पेजको बाँकी भाग)

समितिको सेक्रेटरी हुनुभई लुम्बिनी सवारी हुनुभएका भी ५ महेन्द्रलाई अभिनन्दन प्रदान गर्नु भएको थियो। लुम्बिनी निवासको समयमा वहाँले २०१३ सालमा स्वास्थ्य केन्द्रको व्यवस्था, लुम्बिनी विद्यालयको स्थापना गर्नु भयो। त्यस्तै नौगढेखि लुम्बिनीसम्मको बाटोलाई पनि पीच गर्ने काम वहाँको सक्रियतामा भएको थियो।

वि. सं. २०२२ साल देखि उहाँ आनन्दकुटि विहारमा बस्नुभई विहिन्न किसिमले सधाउनु भयो। नेपालको प्रथम बौद्धमासिक पत्रिका आनन्दभूमीको उहाँ २०३०-२०४० सालसम्म व्यवस्थापक रहेनु भयो

२०४८ सालदेखि अधिन नेपाल मिथु महासंघको कोष-ध्यक्ष हुनुभयो।

उहाँले भाषाप्रति गर्नु भएको योगदानलाई कदर गर्दै उहाँलाई वि. सं. २०५२ मा भाषाजवाको उपाधिले विभूषित गरेको थियो। यसरी, बुद्धधर्म, साहित्य र भाषाको सेवा गर्दै ७६ वर्षको उमेरमा २०५२ फागुन २४ गते बिहिबार, ने. सं. १११६ चिलागा दुतियाको दिन श्री कितिविहार कितिपुरमा अतित्यदेहलाई श्याग गर्नु भयो।

श्रोत- जिथु महानाम ‘कोविद’ महसीके

गुंला धर्म पर्व

मुनीन्द्ररत्न बज्राचार्य

नेपाल भूषिराज्य भगवान् बुद्धको जन्मस्थल भएकोले परापूर्वकालदेखि यहाँ बौद्धधर्मको केन्द्रबिन्दु रहेको छ । यसैले बुद्धमार्णीहरू अनेक बौद्ध धार्मिक अनुष्ठानबाट प्रभावित छन् । यहाँ प्राचीनकालदेखि नै धार्मिक परम्परालाई जगेन्ति मर्न विभिन्न पर्वहरू अति श्रद्धाका साथ मनाउँदै आएका छन् । विभिन्न पर्वहरूमा सम्यक पूजा गर्ने, पंचदान आदि मनाउने गर्दछन् । यी विभिन्न पर्वमध्ये नेवार समुदायले मनाउने गुलाधर्मपर्व पनि एक महत्त्वपूर्ण पर्वको रूपमा मानिन्छ । यो गुलाधर्मपर्व श्रावण महिनाको शुक्लपक्ष गुलागादेखि प्रारम्भ भई भाद्रकृष्ण पक्ष गुलाथाईऽवःमा समाप्त हुनेछ । गुलाधर्मपर्व पूरा एक महिना विभिन्न क्रियाकलाप गरी मनाउने गर्दछन् । यसैले बौद्ध धर्मविलम्बीहरूको लागि यो एक महिना निकै पवित्र महिनाको रूपमा बास्तु छन् । गुलाधर्मपर्वमा गरेको धर्म कर्म पुण्यकार्यहरू समयमा गरेकै धर्म कर्म अन्दा निकै पुण्यदायी हुने जनविश्वास छ ।

गुलाधर्मपर्व मनाउने परम्पराको धालनी कहिले-देखि भयो भनेर निश्चितरहप्तमा भन्न नसकिएतापनि यसमेंग सम्बन्धित घटसाबाट हामीले अन्दाज लगाउन सकिन्छ । गुला महिना भवि अनुसार नयाँ माहामाको रूपमा आउँछ। बौद्धधर्मविलम्बीहरूको विश्वास अनुसार गुलामास (महिना) वर्षको सर्वान्दा संकटकालीन महिनाको रूपमा मानिन्छ । कारण यो महिनामा वर्षा अद्वर्हने जलमय, रोगब्याधिको भय, भूत प्रेतको भय हुने महिना हो । यसकारण यी विभिन्न भयबाट मुक्त हुन धर्मकर्ममा लाने गरेको छ ।

नेवारसमुदायमा गुलाधर्मपर्वमा बजाउने गुलाबाजा (धाः) भन्ने छुट्टै बाजा छ । यो बाजाको सम्बन्धमा के उल्लेख भएको छ भन्ने भगवान् बुद्धको जन्मभूमि लुम्बिनीमा सात मन्जसा महोत्सवमा गुलाबाजा बजाउने

परम्परा थियो । यो गुला बाजाको ताल सुन्नमा सिद्धार्थ राजकुमार निकै रमाउँथे । पछि शाक्य गणराज्यको पतन भएपछि शाक्य र कोलीयहरू काठमाण्डौ उपत्यकामा बौद्धविहारहरू स्थापना गरी बसेवास गरे पछि यहि काठमाण्डौ उपत्यकामा गुलाबाजा बजाउने परम्परा युरू भएको अनुमान गरिन्छ ।

काठमाण्डौ, ललितपुर र भक्तपुर तीने शहरमा गुलाधर्मपर्वमा गुलाबाजा बजाई विभिन्न विहारमा विहान सबैरे घुम्ने परम्परा भद्रिले पनि छ । काठमाण्डौउपत्यकाका शाक्य, तुलाधर र मानम्बरहरूने गुलाबाजा बजाउने गुठीहरू नै स्थापना गरेका छन् । गुलाको बेला गुलाबाजा बजाई महिना भरि नै विहान सबैरे स्वयम्भूमा पूजा आजा गर्न जान्छन् । ललितपुर र भक्तपुरमा पनि यहाँका भक्तजनहरू गुलाबाजा बजाई बुद्धका स्तुति गानहरू गाई विहारहरूमा घुम्न जान्छन् ।

काठमाण्डौउपत्यकामा प्रायः जसो स्वयम्भूविहारमा भक्तजनहरू जाने गर्दछन् । स्वयम्भूस्थित भजनपाटीमा विहान सबैरे ज्ञानमाला भजन खलाका भक्तजनहरूवाट बडो भीठो लयमा बौद्धगीतहरू गाइरहेका हुन्छन् । यस्तै अरु भक्तजनहरू बजाचार्य गुरुलाई बिज्ञ बाधा भयबाट रक्षा गर्न, वायुसाधना गर्न दान पुण्येका कार्य गर्दछन् । कोही कोहीले बौद्धग्रन्थहरू पंचरक्षा र प्रज्ञा पारमिताको पाठ गर्न लगाउँछन् । यस्तै कोही श्रद्धालु भक्तजनहरू गुलाभौं नै दिनको एक छाकमात्र खाएर उपवास बस्नेहस्ते गुला समाप्तिको भोलिपल्ट पारू स्वयम्भू (भोज) भनी सबै आफन्तहरूलाई बोलाई स्वयम्भूमा भोज खाउने चलन छ । यसरी गुलामा बसेको उपवासले निकै फल प्राप्त हुन्छ भन्ने जनधारणा छ । तर अनेक यसरी महिनादिनसम्म एक छाक खाएर त्रत बस्न सबै भक्तजनहरू निकै कम मात्रमा छन् ।

धार्मिक चेतनाको अभावको कारणले गुलामा स्वयम्भूर अन्य ठाउँमा जानेहरूको घुइँचो पहिले पहिले जस्तो देखिएन। तैपनि विशेष पर्वका दिनहरू पंचदान, गोकर्ण औंसी र पूर्णिमाका दिनमा भन्ने भक्तजनहरूको निकै भीड लाग्छ।

गुलामा केही जातिको “शः आयागु जाती” भनी स्थापना गरिएको हुन्छ। यस गुठीका सदस्यहरू गुलामी विहान केही नबाएर माटाका ससाना चैत्यहरू बनाई अपारिन्छ। गुला समाप्तिका दिन ती सबै चैत्यहरूलाई पूजा आजा गरी बाजा गाजाका साथ नजिकको छोलामा बगाउन लैजान्छ।

गुलामा विभिन्न बिहार र वहीहरूमा राती विभिन्न देवदेवताहरूको स्तुति गान पाठ गर्ने चलन छ। यसलाई नामसंगितको पाठ पनि भन्ने गर्दछ। घर घरमा पनि बौद्धहरू गुलामी यसको पाठ गर्ने गर्दन्। यस्तै गुलामी

रेडियो नेपालले गुलामाजा बजाई गुला आएको संकेत दिन्छ।

गुलामी नै बिहार गुम्बामा भक्तजनहरूको तांती लाग्छ। यस्तै बिहारमा बस्तै भिक्षुहरू र अनगारिहरूदारा बुद्धपूजा र धर्मदेशना हुन्छ। यस्तै धार्मिक पूजाहरू महा परिवाण, धर्मदेशन। सूतपाठ, र जातकक्षा भन्ने गर्दन्।

गुलाधर्म बौद्धधर्मसँग धेरै सम्बन्ध रहेकोले खास गरी बौद्ध धर्मावलम्बीहरू यसलाई आंते श्रद्धाका साथ मनाउँदै आएका छन्। नेपाल धर्मप्राण राष्ट्र भएकोले सबै धर्मावलम्बीहरू धार्मिक सहिष्णुताको आधारमा गुला पर्वलाई महत्व दिँदै मनाउँदै आएका छन्। यसले आज सम्म गुलाधर्मपर्व चल्दै आएको छ यस्ता संस्कृतिहरूको सुरक्षा तथा जेतनले देशको अस्तित्व रक्षा हुनेछ।

★★

आउ आउ है मनुष्य

मदन तुलाधर

परिवर्ति सद्गम पालक
गण महाबिहार

आउ आउ है मनुष्य
बुद्ध धर्म संघको शरणमा जान
आउ आउ एकजुट भई आउ
आपनो हृदय भिद्दको मयललाई त्यागी
आउ आउ है मनुष्य
बुद्ध धर्म संघको नुणलाई स्मरण गन
मानव भावको कल्याणको निम्नि
गुजप भोग सुखसयललाई
मयल समान यथाकी
६ वर्ष सम्म दुष्कर तप गरी
मार आदौलाई विजय गरी प्राप्त गरेको
तथागतका गुण र ज्ञानलाई बुझन
आउ आउ है मनुष्य मनलाई एकचित गरी
तथागतका गिर्धा शील धर्मलाई पालन गरी
हिसा ओरी व्यभिचार असत्य बोलि
अन्ति

दुर्योगनीवाट हुने हातीवाट
जिवनलाई मुक्त मर्न
आउ आउ है मनुष्य
व्याकुल मनलाई स्थीर बनाई
जिवनमा मैत्रीको सागर बनाउन
सघ गुणलाई अंगालेर
आउ आउ है मनुष्य
मनमा उठेका बैरी भावलाई त्यागी
शील, प्रज्ञा: समाधी ज्ञान प्राप्त गरी
अनित्य मंसार अनित्य विचार
अनित्य जीवनलाई बुझन
आउ आउ है मनुष्य
एकजुठ एकचित भई
बुद्ध धर्म संघको शरणमा आउ
भवतु सद्व मंगल

बौद्ध गतिविधि

बुद्धपूजा

२०५२ माघ २१ काठमाण्डौ-

यहाँको आनन्दकुटी विहारमा प्रत्येक पूणिमाका दिन हुँदै आइरहेको बौद्ध भेला र बुद्धपूजा भिक्षुसंघको सम्मानसहित धर्मदेशमा गरी सम्पन्न गरिएको छ। सो दिन अष्टपरिकार दान र जलपान तथा भोजन प्रदान पनि भएको थियो।

ज्ञापन पत्र प्रस्तुत

२०५२ माघ २५, ललितपुर-

यहाँको नीठद विहार संघको अध्यक्ष वुष्टिराज बज्राचार्यको नेतृत्वमा शान्धहरु प्रा० आशाराम, कुल बहादुर, नरेन्द्रनरसिंह, नेमवीर र बज्राचार्यहरु सूर्यहान, इन्द्राननु र बाबुराम सहितको एक टोलीले लुम्बिनीको विकासको लागि सरकारको इयानाकर्षण गर्ने प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवा समक्ष एक ज्ञापनपत्र दियो। उक्त ज्ञापनपत्रमा संयुक्त सरकारले 'हालसम्म पनि लुम्बिनी विकासकोषको समिति गठन गर्न तस्कुनु, विकास निर्माण-कार्य रोकिनु, विकासक्षेत्रको हाताभिवक्ता होटेल, रेष्ट-राँमा खुल्लारूपमा खसी, कुखुराको मासु बेचबिक्षन तथा मारकाट गरिरहेदा पनि परियोजना कार्यालयले बेवास्ता गरिरहेको तथ्यहरु उल्लेख गरी लुम्बिनी विकास कोषको कार्यसमिति यथाशीघ्र गठन गरियोस् भनी सरकारको इयानाकर्षण गरेको छ।

विधान पारित

२०५२ माघ ६, काठमाण्डौ

यहाँको भिक्षु तालिम केन्द्रमा ज्ञानमाला महासंघ तदर्थ समितिका अध्यक्ष शान्तरत्न शाक्यको सभापतित्वमा संपन्न भएको गोष्ठीमा भिक्षु भद्रिय सत्रस पंचशील प्रार्थना र महासंघका उपाध्यक्ष सुवर्ण शाक्यद्वारा स्वागत भाष्य गरिएको थियो।

विभिन्न जिल्लाका ज्ञानमाला संघवाट प्रतिनिधित्व भएको सो गोष्ठीमा महासंघको विधानबाटे आक्रमणो राय र सल्ला साहूती भई विधान पारित गरिएको छ। ज्ञानमाला शाठिय सम्मेलनले ज्ञानमाला महासमिति स्थापना गर्ने सुझाव प्रस्तुत गरे अनुसार गत २०५१ चैत द गते भएको गोष्ठीद्वारा ज्ञानमाला महासंघ नेपाल स्थापना गर्ने र त्यसको लागि विधान तयार गर्नको लागि विधान मस्योदा उपसमिति पनि गठन भएको थियो। उक्त विधान मस्योदा समितिमा लोकदर्शन बज्राचार्य, सुवर्ण शाक्य शान्तरत्न शाक्य, किरण कुमार जोशी, कुण्ठ प्रसाद शाक्य, विमल बहादुर शाक्य र पुष्परत्न शाक्य रहनु भएको थियो।

किरण कुमार जोशीद्वारा संचालित उक्त गोष्ठीमा लुम्बिनी विकास कोषमा खाली रहेको पद पहिले जस्तै बौद्धहस्ताई स्थान दिई पूर्ति गर्ने एक ध्यानकर्पण प्रस्ताव पारित गयो। सो प्रस्तावमा उल्लेख गरिएको छ कि लुम्बिनी विकास बौद्धहस्ताई को मात्र विकास नभई नेपालको नै विकास हुनु हो। इण्डोनेशियाको बुरोबुदुर चैत्यको जीर्णोद्वारा कार्य सकिएको धेरै वर्ष वित्सक्षी। त्यहाँ वर्षपिच्छे लाखौं यात्रुहरु आउने गरेका छन्। त्यस्तै नेपालको लुम्बिनी विकासको काम छिटै सकिएमा लुम्बिनीमा पनि लाखौं यात्रुहरु आउनेछन् र नेपालको लागि धार्मिक आधिक दुर्ब दृष्टिकोणबाट लाभदायक हुनेछ।

ब्लान्केत वितरण

२०५२ माघ १३, काठमाण्डौ-

श्री ५ महाराजाधिराज बीरेन्द्रको स्वर्ण जन्मो-तस्वको उपलक्ष्यमा नेपालमा रहेको भारतीयहस्तको संस्था ICSVN को तर्फबाट स्वयम्भू महाचैता तथा त्यसको वरिपरि बसी सरसफाईमा खागेका गरिबगुरुबालाई वितरण गर्न भनी स्वयम्भू ज्ञानमाला भजन खललाई प्राप्त २५ वटा ब्लान्केत यस खालका अध्यक्ष शान्तरत्न शाक्यको सभापतित्वमा भएको समारोहमा वितरण गरियो।

समाचार

भिक्षु महानाम कोविद रहेतन्

नेपालको थेरवादी भिक्षुहरूमा वरिष्ठक्रम अनुष्ठानको पात्रों भिक्षु महानाम महास्थविरको ७६ वर्षको उमेरमा फागुन २४ गते विहिवार कितिपुर स्थित नगर मण्डप विहारमा देहावसान भयो । धेरै समयदेखि क्यासर रोगले पिछित उहाँ वैककबाट उपचार गरि फर्कनु भयको थियो । उहाँको पार्थिक शरिरलाई फागुन २५ गते श्री किति विहारबाट भिक्षुहरू उपासक उपासिकाहरू साथ आनन्दकुटी विहारमा चुन्द्राई करिब २ घण्टा दर्शनार्थ राखेर भिक्षु अनिष्ट भिक्षुहरू स्थविर थ्रदलालु उपासक उपासिकाहरूको भिक्षु बुद्धकोष महास्थविर तथा भिक्षु सुर्सन महास्थविरले उहाँको देनको चर्चा गर्नु भएको थियो । तत्पश्चात भिक्षुहरू, अनश्चिकाहरू, उपासक उपासिकार बोद्ध विद्वान, नेपालभाषाका शाहित्यकारहरू सम्मिलित भव्य शब्दयाताले स्वयम्भू (गः चा) परिकमा गरि स्वयं भू आनन्दकुटी विहार संगीको मशानमा दाहसंस्कार गरियो ।

स्वागत समारोह

काठमाण्डौ चैत्र १८ गते ।

निर्वाणकामना

अनिच्छा वत संखारा

नेपालको थेरवाद बुद्धशासन अभिबृद्धि गर्ने काममा समर्पित हुनु भएका नेपालका वरिष्ठ भिक्षु तथा आनन्दभूमि पत्रिकाका प्रथम वयवस्थापक **पूज्य भिक्षु महानाम महास्थविर**

को ७६ वर्षको उमेरमा निधन भएकोले धार्मिक क्षेत्रमा अपुरणीय क्षति हुन गएको छ । चौरस्मरणिय उहाँले जन्म जरा व्याधि मरणले मुक्त भएको निवाण को साक्षात्कार गर्न सकोस भन्ने कामना गर्दछु ।

आनन्दभूमि परिवार

ज्योतिदय संघ ज्योतिविहार चापागाउँको ग्रामो-जदामा ग्राज श्री लंकाका सर्वोदय संस्थापक सभापति डा. ए. टि. आर्यरत्नेको सम्मानमा एक स्वागत समारोह गरियो । उक्त कार्यक्रममा बोल्नु हुँदै ज्योतिदय संघका संस्थापक श्री सुरेन्द्र मान शाक्यले सर्वोदय संस्थाको कार्यक्रम र उद्देश्व माथि प्रकाश पार्नुभयो । प्रमुख प्रतिष्ठी डा. ए. टि. आर्यरत्नेले बुद्धधर्म र आधुनिक विश्वको बारे मा मन्तव्य प्रकट गर्नुभयो । उहाँको अग्रेजीको मन्तव्य डा. केशवमान शाक्यले अनुवाद गरी बताउनु भएको थियो । उहाँले श्री लंकामा सर्वोदय संस्था मार्फत १०००० गाउँमा मानव श्रोतको मण्डलिकरणको माध्यमले जनताहरूलाई दिगो विकास तर्फ उन्मुख गरेको कुरा बताउनु भयो । युद्ध बौद्ध समूह काठमाण्डौ, विश्वशान्ति पुस्तकालय पाटन र ज्यापु महागुठिका प्रतिनिधिहरू उपस्थित त्यस कार्यक्रममा ज्योतिदय संघका सल्लाहकार र गा. वि. स. अध्यक्ष श्री कृष्ण बहादुर देशारले धन्यवाद ज्ञापन गर्नुभएको थियो ।

आनंदकृती विहार वाट पूज्य गणानग महारथविरको अन्तिम यात्रा ।

बरिष्ठ मिश्रहल्लाट अन्तिम श्रद्धाजली ।

नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका

आनन्दभूमि को हार्दिक अनुरोध

नेपाली र नेपालभाषा दुई बेरला बेरलै भाषामा हरेक महिना पूर्णिमाको दिन प्रकाशित हुई आइरहेको यस बौद्ध मासिकलाई सबैबाट सहयोगको अपेक्षा राख्दछ ।

- यहि चैत्र पूर्णिमादेखि साधारण ग्राहकहरुको अवधि समाप्त हुने भएकोले नविकरण गरी सहयोग गर्नुहुनेछ ।
- पाठकवर्गले यसको ग्राहक बनी सहयोग गर्नुहुनेछ ।
- वार्षिक रु. ६००- दुवै भाषाको लिएमा रु. १०००-
- लेखक वर्गले बुद्ध धर्म तथा दर्शन सम्बन्धी अनुसन्धानात्मक तथा शृजनात्मक लेखहरु पठाई सहयोग गर्नु हुनेछ ।
- उपत्यका भन्दा बाहिरका लेखकहरुबाट पनि स्थानिय बौद्ध गतिविधिहररु तथा लेखहरु पठाई सहयोग गर्नु हुनेछ ।
- उद्योगपति तथा व्यापारी वर्गबाट आफ्नो व्यवसायको विज्ञापन उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुनेछ ।

विज्ञापन दर

स्थान	पूरा पेज	आधापेज	चौथाई पेज
अन्तिम कभर	३०००/-	१६००/-	
भित्री कभर	२०००/-	११००/-	६००/-
भित्री पेज	१०००/-	६००/-	४००/-

चुटबाई अंकमा दिनेलाई २०%, ६ अंक लाई १५%, ३ अंकलाई १०%